

ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Του

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΟΛΥΔΩΡΟΥ

Μεταπτυχιακό στις Εφαρμογές Ψυχολογίας και Συμβουλευτικής στην Κοινότητα

Θεολογική Σχολή της Εκκλησίας της Κύπρου

Λευκωσία, Κύπρος

2023

Υποβληθείσα στη Θεολογική Σχολή της Εκκλησίας της Κύπρου

σε μερική εκπλήρωση

των απαιτήσεων για την απόκτηση

του Μεταπτυχιακού Τίτλου

MASTER OF ARTS

ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Διπλωματική Εργασία

Επιβλέποντες Καθηγητές

Σωτήριος Δεσπότης

Χρυσοβαλάντης Κυριάκου

Επιτροπή Αξιολόγησης

Σωτήριος Δεσπότης

Χρυσοβαλάντης Κυριάκου

Όλγα Σολομώντος-Κουντούρη

Ακαδημαϊκός Υπεύθυνος

Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών

Όλγα Σολομώντος-Κουντούρη

Ημερομηνία Έγκρισης: 12 Ιουνίου 2023

Υπεύθυνη Δήλωση περί μη Λογοκλοπής

Εγώ, ο Χρυσόστομος Πολυδώρου, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής και τις ποινές που αυτή δύναται να επιφέρει, με βάση τον Κανονισμό της Θεολογικής Σχολής της Εκκλησίας της Κύπρου, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «Προκλήσεις και Δυσκολίες του Γάμου στη Σύγχρονη Εποχή», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας. Επίσης δηλώνω υπεύθυνα πως όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει έχουν δηλωθεί με τον ενδεδειγμένο τρόπο στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές της διπλωματικής μου εργασίας. Σημεία που βασίζονται σε ιδέες, κείμενο ή / και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Ο ΔΗΛΩΝ

.....

Αφιέρωση

Στην οικογένειά μου που με στήριξε και συνεχίζει να με στηρίζει όλα αυτά τα χρόνια.

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος «Εφαρμογές Ψυχολογίας και Συμβουλευτικής στην Κοινότητα» της Θεολογικής Σχολής της Εκκλησίας της Κύπρου κατά το έτος 2022-2023, αισθάνομαι την ανάγκη να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες σε όλους όσους συνέβαλαν στην εκπόνησή της.

Η επιτυχής ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας θα ήταν αδύνατη χωρίς την πολύτιμη υποστήριξη και καθοδήγηση του επιβλέποντος Δρ. Σωτήριου Δεσπότη, καθηγητή Θεολογίας στο ΕΚΠΑ καθώς και του συν-επιβλέποντος Δρ. Χρυσοβαλάντη Κυριάκου, Λέκτορα Εκκλησιαστικής Ιστορίας στη Θεολογική Σχολή της Εκκλησίας της Κύπρου. Τους ευχαριστώ από καρδιάς και τους δύο για τις εποικοδομητικές τους υποδείξεις και την αμέριστη στήριξη που μου προσέφεραν σε όλη τη διάρκεια του συγγραφικού εγχειρήματος.

Χρυστάω, επίσης, ένα μεγάλο ευχαριστώ στη Δρ. Όλγα Σολομώντος – Κουντούρη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Αναπτυξιακής Ψυχολογίας και υπεύθυνη του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Εφαρμογές Ψυχολογίας και Συμβουλευτικής στην Κοινότητα» που ήταν πάντοτε στο πλευρό μας, πρόθυμη να συμβάλει στην επίλυση κάθε δυσκολίας, καθώς και στην υπεύθυνη για τον συντονισμό και την εποπτεία της Πρακτικής Άσκησης του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών κυρία Λουίζα Μιχαήλ για τον πολύτιμο χρόνο που μας διέθετε. Επιπλέον, θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στην επικεφαλής της βιβλιοθήκης της Θεολογικής Σχολής κυρία Ελένη Ρωτή.

Τέλος, ευχαριστώ την οικογένειά μου και ιδιαίτερα τους γονείς μου Πατέρα Πολύδωρο και Πρεσβυτέρα Μαρία, οι οποίοι υπήρξαν πάντα ένα ανεκτίμητο στήριγμα για μένα και στους οποίους οφείλω όλη τη διαδρομή των σπουδών μου, μέχρι σήμερα.

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματεύεται τις προκλήσεις και τις προοπτικές του γάμου στη σύγχρονη εποχή, υπό το πρίσμα της ορθόδοξης ποιμαντικής και συμβουλευτικής της συζυγίας. Η εξαιρετικά ρευστή και ταχύτατα μεταβαλλόμενη σύγχρονη πραγματικότητα έχει επιδράσει καταλυτικά στον θεσμό του γάμου. Καθώς η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν διαθέτει μια ολοκληρωμένη και συστηματική θεολογία για τον γάμο, είναι όσο ποτέ άλλοτε αναγκαίο να αναδειχθεί και να επανεκτιμηθεί η σχετική Πατερική Παράδοση, ώστε όσοι ασκούν την ποιμαντική και συμβουλευτική διακονία να μπορούν να ανταποκριθούν με επάρκεια στο απαιτητικό έργο της στήριξης των συζύγων και της οικογένειας. Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στην Α΄ προς Κορινθίους επιστολή του Αποστόλου Παύλου και στο σχετικό ερμηνευτικό υπόμνημα του Ιωάννη του Χρυσοστόμου καθώς αποτελούν σημεία αναφοράς για την Ορθόδοξη Πατερική παράδοση για τον γάμο. Συνολικά, αποτελεί μια βιβλιογραφική ανασκόπηση των κυριότερων ζητημάτων που αφορούν την Ορθόδοξη θεολογία του γάμου.

Το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στην Α΄ προς Κορινθίους επιστολή του Αποστόλου Παύλου, η οποία περιλαμβάνει ορισμένες από τις καίριες θέσεις του Αποστόλου των Εθνών για τον γάμο και την οικογένεια. Η εν λόγω επιστολή και η ερμηνεία της άσκησε σημαντική επίδραση στην θεολογία του γάμου σε ανατολή και δύση. Στα πλαίσια του κεφαλαίου παρατίθεται ένα συνοπτικό ιστορικό του θεσμού του γάμου μέχρι τα χρόνια του Αποστόλου Παύλου και επεξηγούνται οι διαφορετικές περί γάμου αντιλήψεις στον ελληνορωμαϊκό κόσμο και την Ιουδαία. Επιπλέον, παρουσιάζονται τα σημαντικότερα ζητήματα ερμηνείας της επιστολής καθώς και τα ιστορικά και κοινωνικά συμφραζόμενα.

Το δεύτερο κεφάλαιο έχει ως αντικείμενο το ερμηνευτικό υπόμνημα του Ιωάννη Χρυσοστόμου στην Α΄ Προς Κορινθίους επιστολή του Αποστόλου Παύλου. Οι θέσεις του Χρυσοστόμου άσκησαν σημαντική επίδραση στη διαμόρφωση της Ορθόδοξης Πατερικής Παράδοσης σε μια σειρά ζητημάτων μεταξύ των οποίων ο γάμος και η οικογένεια.

Τέλος, οι προκλήσεις και προοπτικές του γάμου στη σύγχρονη πραγματικότητα αποτελούν το θέμα του τρίτου κεφαλαίου σε συνάρτηση με τον ρόλο και την αποστολή της ορθόδοξης ποιμαντικής και συμβουλευτικής της συζυγίας και της οικογένειας.

Abstract

This thesis deals with the challenges and perspectives of marriage in the modern era, in the light of the Orthodox pastoral and counseling of marriage. The highly fluid and rapidly changing contemporary reality has had a catalytic effect on marriage. As the Orthodox Church lacks a comprehensive and systematic theology on marriage, it is more necessary than ever to highlight and reassess the relevant Patristic Tradition so that those who exercise the pastoral and counselling ministry can adequately respond to the demanding task of supporting the spouses and the family.

The present paper focuses on the First Letter to the Corinthians of the Apostle Paul and the relevant hermeneutical memorandum of John Chrysostom, as they constitute reference points for the Orthodox Patristic tradition on marriage. Overall, it is a bibliographical review of the main issues concerning the Orthodox theology of marriage.

The first chapter deals with Paul's First Letter to Corinthians, which contains some of the Apostle of the Gentiles' key positions on marriage and the family. This letter and its interpretation has had a significant impact on the theology of marriage in the East and West. The chapter provides a brief history of the institution of marriage up to the time of the Apostle Paul and explains the different conceptions of marriage in the Greco-Roman world and in Judea. In addition, the major issues of interpretation of the letter and the historical and social context are presented.

The second chapter deals with John Chrysostom's hermeneutical commentary on Paul's First Letter to the Corinthians. Chrysostom's positions had a significant influence on the formation of the Orthodox Patristic Tradition on a number of issues including marriage and family.

Finally, the challenges and perspectives of marriage in contemporary reality are the subject of chapter three in relation to the role and mission of Orthodox pastoral and counseling of marriage and family.

Πίνακας Περιεχομένων

Υπεύθυνη Δήλωση περί μη Λογοκλοπής	iii
Αφιέρωση	iv
Ευχαριστίες.....	vi
Περίληψη.....	viii
Abstract	x
Πίνακας Περιεχομένων	xii
Εισαγωγή.....	xiv
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Τα Θεμέλια της Ορθόδοξης Ποιμαντικής και Συμβουλευτικής της Συζυγίας με βάση τον Απόστολο Παύλο.....	1
Εισαγωγή.....	1
1.1 Ο Γάμος στον Ελληνορωμαϊκό Κόσμο	4
1.1.1 Αθήνα και Ελλαδικός Χώρος	4
1.1.2 Ρώμη.....	7
1.1.3 Ιουδαία.....	8
1.2 Η Περί Γάμου Διδασκαλία του Αποστόλου Παύλου μέσα από το 7ο Κεφάλαιο της Α΄ Προς Κορινθίους Επιστολής: Βασικά Ζητήματα Έρευνας και Ερμηνείας.....	9
Συμπεράσματα.....	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η Ανατολική Ορθόδοξη Παράδοση για τον Γάμο: Το Ερμηνευτικό Υπόμνημα του Ιωάννη Χρυσοστόμου στην Α΄ Προς Κορινθίους Επιστολή του Παύλου.....	19
Εισαγωγή.....	19
2.1 Βίος και Έργο του Αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου	20
2.2 Αντιόχεια	21
2.3 Το Ερμηνευτικό Υπόμνημα του Ιωάννη Χρυσοστόμου στο 7ο Κεφάλαιο της Α΄ Προς Κορινθίους Επιστολή	22
2.3.1 Το «υπερέχον» της Παρθενίας και το «Άσφαλές» του Γάμου	22
2.3.2 «Γάμος Γάρ ἐστὶν καὶ Μίξις Σωμάτων».....	23
2.3.3 Ενότητα και Ισοτιμία.....	24
2.3.4 Οι Σκοποί του Γάμου.....	25
Συμπεράσματα.....	25

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Προκλήσεις και Προοπτικές του Γάμου στη Σύγχρονη Πραγματικότητα & Ο Ρόλος της Ορθόδοξης Ποιμαντικής Διακονίας.....	27
Εισαγωγή.....	27
3.1 Η Σύγχρονη Πραγματικότητα	27
3.2 Προκλήσεις, Δυσκολίες και Προοπτικές: Ο Ρόλος της Ποιμαντικής Διακονίας.....	32
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	37
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	39

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία έχει ως θέμα τις δυσκολίες και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο θεσμός του γάμου, σε μια ραγδαία μεταβαλλόμενη εποχή όπως η σημερινή, καθώς και τον ρόλο της ορθόδοξης ποιμαντικής στην πνευματική καθοδήγηση και στήριξη των συζύγων. Στα περιορισμένα πλαίσια αυτής της μελέτης δεν φιλοδοξούμε να καλύψουμε όλες τις πτυχές του πολυδιάστατου αυτού ζητήματος. Στόχος μας είναι να προβούμε σε μια –μη εξαντλητική– βιβλιογραφική ανασκόπηση των κυριότερων θεμάτων, προβλημάτων και τάσεων που απασχολούν τη σύγχρονη ορθόδοξη ποιμαντική προσέγγιση της συζυγίας. Καταρχάς, είναι αναγκαίο να προχωρήσουμε σε ένα περιεκτικό ορισμό του θεσμού του γάμου.

Ο γάμος, αναλόγως με ποια πτυχή του θα προσεγγίσουμε, επιδέχεται διάφορους ορισμούς. Ως κοινωνικός θεσμός αποτελεί πρωτίστως νομική πράξη, ενέχει δηλαδή νομικές υποχρεώσεις και δικαιώματα. Ο κοινά αποδεκτός νομικός ορισμός του γάμου είναι αυτός του Lord Penzance στην υπόθεση Hyde v. Hyde (1866) LR 1 P & D 130, 133: “The voluntary union for life of one man and one woman to the exclusion of all others.” Με βάση αυτό τον ορισμό η γαμήλια ένωση θα πρέπει να είναι εθελοντική, ισόβια (εκτός και αν λυθεί με διαζύγιο), μονογαμική και ετερόφυλη. Ωστόσο, μπροστά στα νέα δεδομένα που δημιούργησαν οι ραγδαίες κοινωνικές μεταβολές των τελευταίων δεκαετιών, πολλά, δυτικά κυρίως κράτη, έχουν διευρύνει τον παραδοσιακό ορισμό του γάμου (σύμφωνο συμβίωσης, γάμοι ομόφυλων προσώπων).

Επιπλέον, από τη στιγμή που δημιουργεί δικαιώματα και υποχρεώσεις μεταξύ των συζύγων, που σχετίζονται με την περιουσία, τη διατροφή ή τις ευθύνες έναντι των παιδιών, ο γάμος αποτελεί και μορφή οικονομικής ένωσης.

Πέρα από τη νομική και οικονομική πτυχή, ο γάμος είναι, από την οπτική της επιστήμης της ψυχολογίας, εθελούσια συναισθηματική ένωση που αποσκοπεί στην ικανοποίηση των ψυχοσωματικών αναγκών των συζύγων.

Για την Ορθόδοξη Εκκλησία, ο γάμος αποτελεί μυστήριο και μάλιστα Μέγα Μυστήριο. Όπως θα προσπαθήσουμε να δείξουμε ο Χριστιανισμός εξύψωσε τον γάμο, μεταβάλλοντας τον ουσιαστικά από κοινωνική και νομική σύμβαση σε προσωπική σχέση αγάπης.

Την εργασία μας απασχολούν δυο καίρια ερωτήματα. Πρώτον, υπάρχει κρίση στον θεσμό του γάμου; (Θέρμος, 2007, σελ. 35-56). Δεύτερον, εάν παραδεχτούμε ότι πράγματι υπάρχει, γιατί αφορά την ορθόδοξη ποιμαντική;

Για το πρώτο ερώτημα η καταφατική απάντηση φαντάζει επιβεβλημένη. Άλλωστε, ο όρος «κρίση» είναι του συρμού στις μέρες μας και περίπου όλοι αντιλαμβάνονται την σημασία του. Φαίνεται μάλιστα, πως διανύουμε μια εποχή γενικευμένης κρίσης. Ακούμε για κρίση οικονομική, κλιματική, μεταναστευτική, προσφάτως υγειονομική και, τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές, γεωπολιτική και ενεργειακή. Πολύ σπανιότερα ακούμε για ηθική και πνευματική κρίση, ίσως γιατί η αναφορά σε αυτές τις πτυχές δεν μπορεί να γίνει μόνο με οικονομικούς και τεχνοκρατικούς όρους και ως εκ τούτου τίθεται, φαινομενικά, εκτός του κλίματος της εποχής μας. Εν πάση περιπτώσει, ο όρος «κρίση του γάμου» είναι οικείος και στην καθημερινή ζωή μας, ακούμε συχνά να γίνεται λόγος για «κρίση» στον γάμο κάποιου συγγενικού ή φιλικού μας ζευγαριού.

Προφανώς, η κατακόρυφη αύξηση των διαζυγίων κατά τις τελευταίες δεκαετίες (Ανδρουλιδάκης, 2016, σελ. 30) είναι το πρώτο επιχείρημα που θα επικαλεστεί κάποιος για να υποστηρίξει ότι η συζυγία διέρχεται μια παρατεταμένη περίοδο κρίσης. Υπάρχουν όμως και άλλες ενδείξεις. Για παράδειγμα, πολλοί νέοι επιλέγουν τη συμβίωση εκτός γάμου και αρκετά ζευγάρια μεγαλώνουν τα παιδιά τους εκτός γάμου (Ανδρουλιδάκης, 2016, σελ. 28). Διάφορα νέα οικογενειακά πρότυπα και μορφές γονεϊκότητας που εμφανίστηκαν κατά τις πρόσφατες δεκαετίες στις έντονα εκκοσμικευμένες και «μεταχριστιανικές» δυτικές κοινωνίες, γνωρίζουν ταχύτατη διάδοση και στη δική μας: σύμφωνο συμβίωσης, επικράτηση του πολιτικού γάμου, γάμοι μεταξύ ομόφυλων ατόμων, άνθρωποι που επιθυμούν να αποκτήσουν παιδί αλλά χωρίς τις υλικές και πνευματικές υποχρεώσεις του γάμου. Επίσης, φαίνεται πως υπάρχει η τάση όλο και περισσότεροι νέοι να μην είναι πρόθυμοι να δημιουργήσουν οικογένεια, καθώς επικεντρώνονται στον εαυτό τους και την επαγγελματική τους ανέλιξη. Μένουν απορροφημένοι στη μοναξιά τους και αυτό μπορεί να έχει σοβαρές συνέπειες, διότι «οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον» (Γεν. 2,18)

Και εντός της συζυγίας, ωστόσο, η μοναξιά είναι παρούσα καθώς ο γάμος τείνει να βιώνεται ως απρόσωπη, μηχανιστική συνύπαρξη, ως ένα συμβόλαιο συμβίωσης μεταξύ δυο αυτόνομων ατόμων και όχι ως μια προσωπική, αγαπητική σχέση (Φάρος & Κοφίνας, 2015b,

σελ. 273-281). Δεν είναι λοιπόν παράδοξο που ένα από τα φαινόμενα τα οποία χαρακτηρίζουν την κρίση στην συζυγία, είναι και ο ανταγωνισμός ανάμεσα στα δύο φύλα (Φάρος & Κοφίνας, 2015b, σελ. 135-140). Ο γάμος μετατρέπεται σε μια αρένα, όπου οι σύζυγοι μονομαχούν αδιάλειπτα για κυριαρχία, οικονομική και επαγγελματική καταξίωση. Τελικά, όπως συμβαίνει στις μονομαχίες, είτε ο ένας από τους δυο θα επιβληθεί και ο άλλος θα εξουθενωθεί, είτε θα αλληλοεξοντωθούν.

Περιττό να υπογραμμίσουμε ότι την τραγωδία του πολέμου ανάμεσα στους συζύγους τη βιώνουν με εξαιρετικά επώδυνο τρόπο τα παιδιά, ως παράπλευρες απώλειες. Η κρατούσα ατομικιστική αντίληψη δίδει την έμφαση στην ικανοποίηση των υλικών και συναισθηματικών αναγκών των συζύγων, παραβλέποντας πολύ συχνά τις υποχρεώσεις τους απέναντι στα παιδιά και τις επιπτώσεις της διάλυσης της συζυγίας στον ψυχικό τους κόσμο. Ακούμε, συχνότερα να εκφράζονται θετικές και συχνά επιφανειακές γνώμες για τη διάλυση προβληματικών γάμων, παρά να γίνεται λόγος για τις πραγματικές αιτίες του προβλήματος. Κατά την άποψη μου, η βασικότερη αιτία της εύκολης και γρήγορης κατάρρευσης των γάμων, είναι η επικράτηση των δυτικόφερτων ατομοκεντρικών και ατομικιστικών αντιλήψεων που, δυστυχώς, ενδύονται τον μανδύα του επιστημονισμού. Αναμφίβολα, ωστόσο, είναι προτιμητέα η λύση ενός γάμου εάν τα παιδιά καθίστανται τα θύματα των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι γονείς τους. Η κατακόρυφη αύξηση των περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας που παρατηρήθηκε πρόσφατα, κατά την περίοδο της πανδημίας, είναι αρκούντως δηλωτική του πολεμικού κλίματος που χαρακτηρίζει τη σχέση πολλών ζευγαριών (Νιάκαρη, 2022).

Συνεπώς, η κρίση της συζυγίας είναι υπαρκτή και τα όσα αναφέραμε για να υποστηρίξουμε αυτή τη θέση δεν είναι παρά οι πλέον ευδιάκριτες ενδείξεις του προβλήματος. Είναι, ωστόσο, η κρίση του γάμου αποτέλεσμα μιας γενικευμένης κοινωνικής αποσύνθεσης ή το αντίστροφο; Το ερώτημα είναι έκδηλα σοφιστικό και θυμίζει το γνωστό λεκτικό σχήμα που ζητά να απαντήσουμε στο κατά πόσον το λιώσιμο των πάγων στους πόλους ευθύνεται για την κλιματική αλλαγή ή, αντίστροφα, εάν η κλιματική αλλαγή ευθύνεται για το λιώσιμο των πάγων στους πόλους. Όποια και να είναι η απάντηση, η πραγματικότητα είναι πως ο γάμος, ο σημαντικότερος ίσως κοινωνικός θεσμός, διέρχεται μια άνευ προηγουμένου κρίση που δεν είναι άσχετη με την γενικότερη πνευματική θολούρα και σύγχυση που χαρακτηρίζει την εποχή μας. Για να περάσουμε στο δεύτερο ερώτημα που θέσαμε: αυτήν ακριβώς την πνευματική Βαβέλ των ημερών μας, είναι που χρειάζεται να αντιμετωπίσει η ορθόδοξη ποιμαντική διακονία για τον γάμο. Διότι, η συζυγία, η

σπουδαιότερη και ιερότερη διαπροσωπική σχέση, προϋποθέτει πρώτα και πάνω απ' όλα ισχυρά και υγιή πνευματικά θεμέλια (Θέρμος, 2007, σελ. 13-33).

Για να παραμείνει πιστή στον εαυτό της, η ορθόδοξη θεολογία δεν πρέπει να αντιμετωπίζει τα προβλήματα του κόσμου απ' υψηλού και από καθέδρας. Δεν πρεσβεύει, άλλωστε, απλά μια φιλοσοφική θεωρία ή ένα ιδεολογικό σύστημα, ούτε μονάχα μια υψηλή ηθική διδασκαλία, αλλά κυρίως τη δυνατότητα που προσέφερε η σάρκωση του Χριστού στον κάθε άνθρωπο, ώστε να βιώσει την όντως ζωή μέσα από προσωπική σχέση μαζί Του και την τήρηση των λόγων Του. Η εν Χριστώ ζωή δεν είναι άρνηση των προβλημάτων του ανθρώπου ούτε μέθοδος διαφυγής από την πραγματικότητα. «Ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἔξετε» δήλωσε απερίφραστα ο Κύριος στους μαθητές Του και σε όλους εμάς (Ιω. 16,33). Και απευθυνόμενος πάλι σε όσους από μας τρέφουμε την απατηλή προσδοκία μιας εύκολης και ανέφελης ζωής – μια πνευματική παγίδα στην οποία διολισθαίνουν πολλά ζευγάρια στις μέρες μας, προσδοκώντας έναν εξιδανικευμένο σύζυγο και ένα τέλειο γάμο: «Εἰσέλθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἢ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοὶ εἰσὶν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς· ὅτι στενὴ ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἢ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὕρισκοντες αὐτήν» (Μτ. 7,13-14). Αλήθεια, πόσο διαφορετικές πνευματικές προϋποθέσεις και προοπτικές θα είχαν οι νεόνυμφοι εάν απέδιδαν ἔστω την ελάχιστη προσοχή στα σωτήρια λόγια του Κυρίου;

Αναμφίβολα, η κάθε εποχή έχει τις δικές της ψυχολογικές προϋποθέσεις και ιδιαίτερα πνευματικά δεδομένα. Λόγω των ραγδαίων οικονομικών, τεχνολογικών και επιστημονικών αλλαγών που συντελούνται στην κοινωνία μας και του πολύπλοκου και ανταγωνιστικού τρόπου ζωής που κυριαρχεί, το ανδρόγυνο χρειάζεται να οικοδομήσει μία δυνατή προσωπικότητα διότι μέσα σε αυτές τις συνθήκες ο έγγαμος βίος αποτελεί μία δύσκολη υπόθεση, ένα εγχείρημα που απαιτεί διαρκή προσπάθεια για να επιτύχει (Κουφογιάννη, 2011, σελ. 106-107).

Συνεπώς, η Εκκλησία οφείλει λοιπόν να λαμβάνει σοβαρά υπόψη τις επικρατούσες αντιλήψεις και γενικά τις πραγματικότητες της εποχής μας (Κουφογιάννη, 2011, σελ. 11-13). Πόσο μάλλον που δεν είναι ο μόνος ενδιαφερόμενος για τα προβλήματα του γάμου καθώς πολλά σημερινά ζευγάρια απευθύνονται για καθοδήγηση στη συμβουλευτική ψυχολογία (Κουφογιάννη, 2011, σελ. 13). Αυτό δεν σημαίνει πως η ποιμαντική διακονία βρίσκεται εν δυνάμει σε πορεία σύγκρουσης με τους επιστημονικούς κλάδους που ασχολούνται με τα θέματα της συζυγίας και της οικογένειας. Αντιθέτως, οφείλει να γνωρίζει και να αναγνωρίζει το έργο και τη συνεισφορά τους (Κουφογιάννη, 2011, σελ. 11) χωρίς ωστόσο, να επιτρέπει τη νόθευση της ορθόδοξης προοπτικής της συζυγίας για χάρη ενός

κάλπικου πνεύματος συναίνεσης και συμβιβασμού, που επίσης αποτελεί έναν από τους πνευματικούς κινδύνους της εποχής μας. «Διότι κάθε εποχή και κάθε πολιτισμός μπορεί να προσφέρει το υλικό για τη σάρκωση του ευαγγελικού μηνύματος. Όταν λοιπόν το υλικό είναι ξεπερασμένο, μπορεί να αντικατασταθεί, ενώ οι αρχές πίστης της χριστιανικής κοινότητας μένουν αναλλοίωτες και ανεπηρέαστες» (Κουφογιάννη, 2011).

Η ποιμαντική διακονία της συζυγίας είναι πάντοτε επίκαιρη και αναγκαία. Δεν τη συντηρεί μόνο η θέληση των ποιμαντικών διακόνων να στηρίξουν και να καθοδηγήσουν τους συζύγους, αλλά κυρίως η ανάγκη και η δίψα των ιδίων των συζύγων ή των δυνάμει συζύγων να ακούσουν την ορθόδοξη προοπτική για τον γάμο. Κατά τον τρόπο που η πρώτη χριστιανική κοινότητα της Κορίνθου, τον 1^ο αιώνα, επιζητούσε την ποιμαντική καθοδήγηση του Αποστόλου Παύλου και οι Αντιοχείς, στα τέλη του 4^{ου} αιώνα, τον μεστό λόγο του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου.

Ίσως είναι σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη εποχή, επιτακτική η ανάγκη επανασύνδεσης της σύγχρονης ποιμαντικής διακονίας με την αποστολική και πατερική παράδοση (Πατρώνος, 2007, σελ. 19-21, 96-100). Καθώς μάλιστα η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν έχει αναπτύξει μια συστηματική θεολογία για τον γάμο, η γνήσια πατερική διδασκαλία, απαλλαγμένη από παρερμηνείες, στερεότυπες αντιλήψεις και ξενόφερτες επιδράσεις θα πρέπει να γίνει κτήμα και βίωμα όσων ασχολούνται με την ποιμαντική διακονία της συζυγίας (Κουφογιάννη, 2011, σελ. 10).

Η Α΄ προς Κορινθίους επιστολή του Αποστόλου Παύλου και ειδικότερα η περικοπή 7 1-7 θα αποτελέσει το αντικείμενο του Α΄ Κεφαλαίου. Καθώς η ορθόδοξη παράδοση δεν έχει αναπτύξει κάποια συστηματική διδασκαλία περί γάμου και συζυγίας (Κουφογιάννη, 2011, σελ. 9), οι θέσεις που εξέθεσε ο Απόστολος Παύλος ως απάντηση σε ερωτήματα που του υπέβαλαν τα μέλη της πρώτης χριστιανικής κοινότητας της Κορίνθου (Α΄ Κορ. 7) και η ερμηνεία τους από τους μεταγενέστερους Πατέρες της εκκλησίας –εμείς θα περιοριστούμε στον Άγιο Ιωάννη Χρυσόστομο– είναι κρίσιμης σημασίας και για τη σύγχρονη ορθόδοξη ποιμαντική θεώρηση. Θα πρέπει να πούμε πως η ερμηνεία των λόγων του Αποστόλου Παύλου από τους πρώιμους Δυτικούς θεολόγους (Τερτυλλιανός, Ιερώνυμος, Αμβρόσιος, Αυγουστίνος), η οποία καθόρισε σε πολύ μεγάλο βαθμό τη μετέπειτα στάση των ρωμαιοκαθολικών απέναντι στον γάμο και τη σεξουαλικότητα, διαφέρει καίρια από την αντίστοιχη της ανατολικής ορθόδοξης παράδοσης (Πατρώνος, 2007, σελ. 99-100).

Το Β΄ Κεφάλαιο αναφέρεται στο ερμηνευτικό υπόμνημα του Ιωάννη Χρυσοστόμου στην Α΄ Προς Κορινθίους επιστολή του Αποστόλου Παύλου που αποτελεί σημείο αναφοράς για την κατανόηση και ερμηνεία της Ορθόδοξης Πατερικής Παράδοσης για τον γάμο.

Η σύγχρονη πραγματικότητα, οι δυσκολίες και οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο γάμος ως κοινωνικός θεσμός αλλά και ως διαπροσωπική σχέση αποτελούν το αντικείμενο του Β΄ Κεφαλαίου. Κάποιες από τις προκλήσεις αυτές είναι εξωγενείς και προκύπτουν από τις, ομολογουμένως, ραγδαίες οικονομικές, τεχνολογικές και κοινωνικές μεταβολές των τελευταίων χρόνων ενώ άλλες, περισσότερο ψυχολογικές και συνειδησιακές αφορούν την ίδια την πρόσληψη και βίωση της συζυγίας σε προσωπικό επίπεδο.

Η πρόσφατη βιβλιογραφία έχει να επιδείξει σημαντικά έργα για την Παύλεια θεολογία του γάμου, την ερμηνεία της από την ορθόδοξη πατερική παράδοση και τη σημερινή της αξία και προοπτική. Κάποια από τα έργα επιχειρούν κυρίως να ερμηνεύσουν ή να αποσαφηνίσουν πτυχές της ορθόδοξης παράδοσης για τη συζυγία ενώ άλλα επικεντρώνονται στις σημερινές προκλήσεις. Ωστόσο, ο δημιουργικός διάλογος της παράδοσης με τη σημερινή πραγματικότητα είναι βασικό γνώρισμα όλων των έργων. Και δεν θα μπορούσε να είναι αλλιώς καθώς, «η παράδοση της Εκκλησίας δεν είναι μια πραγματικότητα του παρελθόντος. Είναι υπόθεση του παρόντος αλλά και διαμορφωτική δύναμη για το μέλλον. Η παράδοση της Εκκλησίας είναι δυναμική και ζώσα. Πλουτίζεται διαρκώς και ανανεώνει τα πάντα γύρω της» (Πατρώνος, 2007, σελ. 21). Ακολουθεί μια σύντομη επισκόπηση των βασικών έργων για την Παύλεια θεολογία του γάμου και τις ποιμαντικές της προεκτάσεις.

Ο Γεώργιος Π. Πατρώνος (2007), επιχειρεί μια ερμηνευτική προσέγγιση της περικοπής Α΄ Κορ. 7, 1-7, -η οποία αναφέρεται στον γάμο και την αγαμία. Σκιαγραφεί το ιστορικό, κοινωνικό, θρησκευτικό και φιλοσοφικό πλαίσιο της εποχής, καθώς και τις εσχατολογικές προσδοκίες των πρώτων χρόνων του χριστιανισμού και την επίδραση τους στην προσπάθεια κατανόησης και ορθής ερμηνείας της περικοπής. Αναφέρεται στην ερμηνεία των θέσεων του Αποστόλου Παύλου για τη συζυγία από τους δυτικούς θεολόγους, αναδεικνύοντας τις διαφορετικές προσεγγίσεις που ανέπτυξε η ορθόδοξη ανατολική παράδοση και διατυπώνει την ανάγκη για μια «ουσιαστική επανασύνδεση με την ανατολική παράδοση των Πατέρων της Εκκλησίας, την τόσο ρεαλιστική και φιλόνητο» (Πατρώνος, 2007, σελ. 228). Τέλος, επιχειρώντας μια συνολική θεώρηση της ορθόδοξης θεολογίας του γάμου, πραγματεύεται διάφορες πτυχές του (π.χ., σεξουαλικότητα, τεκνογονία, αγάπη και διαζύγιο) καθώς και τις βασικές αρχές του, όπως τον σεβασμό απέναντι στο ανθρώπινο φύλο και σώμα.

Με την περικοπή Α΄ Κορ. 7, καταπιάνεται και το έργο του Θωμά Ιωαννίδη (1994). Ο συγγραφέας δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην επίδραση της πρώιμης χριστιανικής εσχατολογίας στις θέσεις του Αποστόλου Παύλου για τον γάμο και την παρθενία. Αναφέρεται επίσης στις γνωστικές και δυϊστικές αντιλήψεις της εποχής του, που αποτέλεσαν το υπόβαθρο για τις ερμηνευτικές εκτροπές των πρώιμων δυτικών θεολόγων, σε αντίθεση με την ανατολική θεώρηση.

Η Ευανθία Αδαμτζιλόγλου (1994), επιχειρεί μια ερμηνευτική προσέγγιση της θέσης της γυναίκας στην Παύλεια θεολογία. Η συγγραφέας παρουσιάζει μια συνολική θεώρηση για τη θέση της γυναίκας στην ιουδαϊκή και ελληνορωμαϊκή σκέψη. Επιπλέον, εστιάζει στις περί γυναικός κρατούσες αντιλήψεις της εποχής του Αποστόλου Παύλου, αλλά και τη σημασία τους για την ερμηνεία των θέσεων του.

Η Πανωραία Κουφογιάννη (2011) ασχολείται με τη σύγχρονη προοπτική της συζυγίας, υποδεικνύοντας την ανάγκη της σύγχρονης ποιμαντικής διακονίας να κατανοήσει τις σημερινές προκλήσεις και πραγματικότητες του γάμου. Προς την κατεύθυνση αυτή, η συγγραφέας, όχι μόνο δεν απορρίπτει, αλλά αντίθετα επιζητεί τη συμβολή των επιστημονικών κλάδων που ασχολούνται με τη συζυγία, όπως η συμβουλευτική ψυχολογία. Η προσαρμογή της ποιμαντικής της συζυγίας στα σύγχρονα δεδομένα είναι, κατά την ίδια, επιτακτική ανάγκη, καθώς «υπάρχει μεγάλη πίεση σήμερα ή Έκκλησία νά προσλάβει και νά μεταμορφώσει έναν κόσμο πού διαφέρει πάρα πολύ από τόν κόσμο του παρελθόντος» (Κουφογιάννη, 2011, σελ. 11).

Οι πατέρες Φιλόθεος Φάρος και Σταύρος Κοφίνας (2015a) επιχειρούν δημιουργικό διάλογο τόσο με τα πορίσματα της σύγχρονης συμβουλευτικής ψυχολογίας για τη συζυγία όσο και με την ορθόδοξη πατερική παράδοση, παρέχοντας ένα παράδειγμα σύγχρονου ποιμαντικού λόγου. Το εν λόγω έργο δεν αποσκοπεί σε μια ακαδημαϊκή θεώρηση, αλλά αποτελεί πρακτικό οδηγό για το ορθόδοξο βίωμα της συζυγίας μέσα στα ιδιαίτερα ψυχολογικά και συναισθηματικά πλαίσια της εποχής μας.

Η αναφορά στη σύγχρονη πραγματικότητα του γάμου θα ήταν ελλιπής εάν περιοριζόμασταν στα καθαρά θεολογικά έργα. Ως εκ τούτου, είναι αναγκαίο να ανατρέξουμε στα ευρήματα των επιστημών που ασχολούνται με τα ζητήματα του γάμου, κυρίως της κοινωνιολογίας και της ψυχολογίας. Τα τελευταία χρόνια έχουν δημοσιευτεί αξιόλογες μελέτες που καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, από τις ψυχολογικές πτυχές της συζυγίας μέχρι ποσοτικά και ποιοτικά στατιστικά στοιχεία. Η μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία του Δημήτριου Ανδρουλιδάκη (2016) αποτελεί ένα τέτοιο παράδειγμα

στατιστικής τεκμηρίωσης της σύγχρονης πραγματικότητας του γάμου, ενώ ο συλλογικός τόμος με τον τίτλο *Οικογένεια και νέες μορφές γονεϊκότητας* (Παπαχριστόπουλος & Σαμαρτζή, 2012) παρουσιάζει τα κυριότερα θέματα που απασχολούν την κοινωνιολογία και τη συμβουλευτική ψυχολογία της συζυγίας και της οικογένειας σήμερα.

Πέρα από τα πιο πάνω βασικά έργα, στα οποία αναφερθήκαμε επιγραμματικά και στα οποία θα επανερχόμαστε όποτε κριθεί αναγκαίο, θα ανατρέξουμε και σε άλλα, σχετικά με το θέμα μας βιβλία, άρθρα αλλά και εισηγήσεις από πρακτικά συνεδρίων. Το σύνολο των υπό ανασκόπηση έργων παρουσιάζεται στη βιβλιογραφία της παρούσας εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΤΑ ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΣΥΖΥΓΙΑΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟΝ ΑΠΟΣΤΟΛΟ ΠΑΥΛΟ

Εισαγωγή

Η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν ανέπτυξε κατά τη μακράιωνη ιστορία της μια ενιαία, συστηματική θεολογία για τον γάμο (Πατρώνος, 2007, σελ. 20). Αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, πως τα ζητήματα της συζυγίας δεν απασχόλησαν τους Πατέρες της Εκκλησίας: από τον Απόστολο Παύλο στον Άγιο Ιωάννη Χρυσόστομο και μέχρι τις μέρες μας η πατερική παράδοση δεν στερείται αναφορών, ερμηνευτικών λόγων και μαρτυριών για το σπουδαίο αυτό θέμα (Πατρώνος, 2007, σελ. 19-20).

Ωστόσο, κατά τις τελευταίες δεκαετίες και κάτω από την πίεση των ταχύτατων κοινωνικών και τεχνολογικών αλλαγών καθώς και των διάφορων προκλήσεων που αντιμετωπίζει η σύγχρονη συζυγία, έχει αναγνωριστεί ευρέως η επιτακτική ανάγκη να τεθούν τα ζητήματα του γάμου στο επίκεντρο της προσοχής της ορθόδοξης ποιμαντικής και συμβουλευτικής (Κουφογιάννη, 2011, σελ. 11-12). Το κίνητρο δεν είναι και δεν πρέπει να είναι μόνο το ακαδημαϊκό ενδιαφέρον που -παρουσιάζουν τα ζητήματα αυτά, αλλά, πρωτίστως, η ορθότερη κατάρτιση όσων ασκούν την ποιμαντική διακονία και συμβουλευτική και η οικοδομή των ίδιων των συζύγων και των δυνάμει συζύγων.

Για την επίτευξη του δεδηλωμένου σκοπού είναι αναγκαία η συμβολή της ερμηνευτικής θεολογίας ώστε η πατερική παράδοση, που αποτελεί το θεμέλιο των θέσεων της Ορθόδοξης Εκκλησίας για τον γάμο και τη συζυγία, να εξεταστεί εκ νέου και να ερμηνευθεί με τρόπο που να την απαλλάσσει από επιδράσεις ξένες προς το ορθόδοξο πνεύμα και που δυστυχώς έχουν ανά τους αιώνες εισχωρήσει σε αυτήν (Κουφογιάννη, 2011, σελ. 10). Τα κατάλοιπα αυτών των παρερμηνειών είναι ορατά και σήμερα μέσα στο σώμα της Εκκλησίας με αποτέλεσμα αντιλήψεις πνευματικών ρευμάτων αλλότριων προς το ορθόδοξο ήθος να συνεχίζουν να παρουσιάζονται από μερίδα κληρικών και λαϊκών ως θέσεις της γνήσιας πατερικής παράδοσης. (Πατρώνος, 2007, σελ. 10).

Επίσης, είναι απαραίτητο να επιχειρηθεί η επικαιροποίηση των θέσεων της Εκκλησίας για τον γάμο, τον έρωτα και την οικογένεια (Κουφογιάννη, 2011, σελ. 7-8), ώστε να μπορέσει να

απευθυνθεί με επάρκεια στους σημερινούς συζύγους χωρίς να αγνοεί τις πραγματικότητες μέσα στις οποίες πορεύονται και αγωνίζονται. Η ουσία και ο πυρήνας της ορθόδοξης διδασκαλίας είναι και πρέπει να είναι αμετάβλητα και αδιαπραγμάτευτα, ωστόσο τα ιστορικά συμφραζόμενα της κάθε εποχής δεν πρέπει να παραβλέπονται ή να υποτιμούνται. Ο ρόλος της ερμηνευτικής θεολογίας είναι σε αυτό το σημείο καθοριστικός. Δεν πρέπει να ξεχνάμε άλλωστε ότι η επίγεια παρουσία του Χριστού δεν έλαβε χώρα εκτός τόπου και χρόνου, αλλά εκπληρώθηκε μέσα σε συγκεκριμένα χρονικά και τοπικά πλαίσια. Όσοι Τον άκουσαν και Τον πίστεψαν υπήρξαν, σαν κι εμάς, άνθρωποι της εποχής τους. Αυτό όμως δεν τους εμπόδισε να βιώσουν την αλήθεια του Ευαγγελίου που είχε και έχει αιώνια προοπτική και δεν περιορίζεται από τον τόπο και τον χρόνο. «Η παράδοση της Εκκλησίας δεν είναι μια πραγματικότητα του παρελθόντος. Είναι υπόθεση του παρόντος αλλά και διαμορφωτική δύναμη για το μέλλον. Η παράδοση της Εκκλησίας είναι δυναμική και ζώσα. Πλουτίζεται διαρκώς και ανανεώνει τα πάντα γύρω της» (Πατρώνος, 2007, σελ. 21).

Ο πρώτος εκκλησιαστικός συγγραφέας που κλήθηκε να τοποθετηθεί στο ζήτημα του γάμου ήταν ο Απόστολος Παύλος και οι απόψεις που εξέφρασε άσκησαν τεράστια επίδραση σε όλη τη μετέπειτα πατερική παράδοση για το θέμα αυτό. Όπως είναι αναμενόμενο, οι θέσεις του για τα ζητήματα του γάμου, της παρθενίας, των συζυγικών σχέσεων, της οικογένειας και της θέσης της γυναίκας, όπως αυτές αποτυπώθηκαν στις διάφορες επιστολές του και ειδικότερα στην Προς Κορινθίους Α', που μας απασχολεί στην παρούσα εργασία, προκάλεσαν αποκλίνουσες ερμηνευτικές προσεγγίσεις, ήδη από τους πρώτους μετά Χριστόν αιώνες έως σήμερα. Παρόλο που πρόκειται για πολυσύνθετο ζήτημα που εκφεύγει των περιορισμένων στόχων της παρούσας μελέτης, θα αρκούσε, για παράδειγμα, να αντιπαραβάλουμε τις θέσεις του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου και άλλων Πατέρων της ανατολής με τις αντίστοιχες του Ιερού Αυγουστίνου ή του Τερτυλλιανού για να διαπιστώσουμε την ουσιαστική απόκλιση στην πρόσληψη της περί γάμου θεολογίας του Αποστόλου Παύλου. Το γεγονός αυτό είχε ουσιαστικές συνέπειες στη μετέπειτα διαφορετική εξέλιξη των αντιλήψεων για τον γάμο ανάμεσα στη Δυτική Εκκλησία και την Ορθοδοξία (Πατρώνος, 2007, σελ. 49-57).

Ο Απόστολος Παύλος μπορεί να θεωρηθεί δικαίως ως ο θεμελιωτής της ορθόδοξης ποιμαντικής και συμβουλευτικής της συζυγίας καθώς τοποθετήθηκε σε αυτά τα ζητήματα, πρωτίστως, για να διακονήσει το πλήρωμα των πιστών της εποχής του – των Κορινθίων χριστιανών σε ότι μας αφορά- ανταποκρινόμενος σε μια βαθιά εσωτερική τους ανάγκη: να πληροφορηθούν την φωτισμένη του άποψη για τα τόσο σημαντικά ζητήματα του γάμου, των συζυγικών σχέσεων και της οικογένειας γενικότερα. Όπως και κάθε εποχή, η εποχή του

δεν ήταν απαλλαγμένη από προκαταλήψεις, παγιωμένες αντιλήψεις και φιλοσοφικά ρεύματα που επιδρούσαν στη στάση των ανθρώπων απέναντι στα καίρια ζητήματα της ζωής. Στο πνευματικό κλίμα της ειδωλολατρικής Κορίνθου των μέσων του πρώτου μ.Χ. αιώνα συνυπάρχουν, ανάμεσα σε άλλα, οι στωικές δοξασίες, οι τόσο δημοφιλείς ανάμεσα στη ρωμαϊκή ελίτ της εποχής, ο πρώιμος γνωστικισμός με την έντονα δυστική θεώρηση του κόσμου καθώς και οι ιουδαϊκές αντιλήψεις της Παλαιάς Διαθήκης (Ιωαννίδης, 1998, σελ. 29-38). Ο Απόστολος Παύλος δεν παραγνωρίζει αυτές τις πραγματικότητες και σαν καλός ποιμένας λαμβάνει σοβαρά υπόψη το πνευματικό, κοινωνικό και πολιτιστικό υπόβαθρο εκείνων που προσπαθεί να οικοδομήσει και να καθοδηγήσει.

Στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε συνοπτικά τα κυριότερα ζητήματα ερμηνείας της Α΄ Κορινθίους 7, 1-7. Κατά τη μακράιωνη πορεία της Εκκλησίας, αρκετοί εκκλησιαστικοί συγγραφείς, έχουν επιχειρήσει να προσεγγίσουν ερμηνευτικά την εν λόγω περικοπή, ωστόσο δεν είναι δυνατό, στα περιορισμένα πλαίσια της παρούσας μελέτης να γίνει αναφορά στο σύνολο της σχετικής πατερικής παράδοσης (Πατρόνος, 2007, σελ. 137-225). Λόγω της πνευματικής του εμβέλειας και της επίδρασης που άσκησε στη διαμόρφωση των θέσεων της ορθόδοξης εκκλησίας σε διάφορα ζητήματα, θα περιοριστούμε στον Ιωάννη Χρυσόστομο και στο ερμηνευτικό υπόμνημα που συνέγραψε για την υπό εξέταση επιστολή του Αποστόλου Παύλου Ι. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι το εν λόγω υπόμνημα είναι μέρος μιας εκτεταμένης σειράς λόγων του Χρυσοστόμου που εκφωνήθηκαν όταν ήταν Επίσκοπος στην Αντιόχεια κατά τα τέλη του 4^{ου} αιώνα. Συνεπώς, δεν πρόκειται για ακαδημαϊκή μελέτη αλλά, πρωτίστως, για κείμενο που αποσκοπεί στη διακονία και την οικοδομή των χριστιανών της Αντιόχειας, που όπως και οι νεοφώτιστοι χριστιανοί της Κορίνθου αντιμετώπιζαν τις ιδιαίτερες προκλήσεις της εποχής τους.

Προτού περάσουμε στον Απόστολο Παύλο, είναι απαραίτητο να πλαισιώσουμε την οπτική του, λαμβάνοντας υπόψη τις συνθήκες του μεσογειακού κόσμου στον οποίο απευθυνόταν: ενός κόσμου διαμορφωμένου πολιτιστικά από την κληρονομιά της Ελλάδας, της Ρώμης και των Ιουδαίων. Στο σημείο αυτό θα ψηλαφίσουμε τόσο το κοινό έδαφος όσο και τις διαφορές των εν λόγω παραδόσεων.

Ο γάμος αποτελεί έναν από τους παλαιότερους κοινωνικούς θεσμούς. Δεν γνωρίζουμε σχεδόν τίποτα για τις συζυγικές σχέσεις κατά την προϊστορική εποχή και τα ζητήματα αυτά προσεγγίζονται κατ' ανάγκη σε ένα εντελώς θεωρητικό επίπεδο. Υπάρχει, ωστόσο, ευρεία συναίνεση ανάμεσα στους ερευνητές ότι ο γάμος ως κοινωνικός θεσμός, δηλαδή ως νομική πράξη, εμφανίστηκε στη Μεσοποταμία κατά την τρίτη χιλιετία π. Χ (Stephanie, 2008, σελ.

22). Συνεπώς, μέχρι τα χρόνια του Ευαγγελίου ο γάμος, ως κοινωνικός θεσμός, είχε ήδη διανύσει μια μακρά πορεία.

Ο Χριστιανισμός γεννήθηκε σε ένα οικουμενικό και πολυπολιτισμικό κράτος, τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Αρχικά, το σώμα των πιστών ήταν μια ολιγάριθμη ομάδα Ιουδαίων της Παλαιστίνης, ωστόσο, το ευαγγελικό μήνυμα διαδόθηκε μέσω του κηρύγματος των Αποστόλων – κυρίως του Παύλου- στους ελληνίζοντες Ιουδαίους της διασποράς και τους εθνικούς του ελληνόφωνου, ανατολικού τμήματος της αυτοκρατορίας, πριν περάσει στην Ιταλία και τις δυτικές επαρχίες (Ισπανία, Γαλατία, Βόρεια Αφρική) (Rostovzeff, 2010, σελ. 348-349). Είναι απαραίτητο λοιπόν να αναφερθούμε, συνοπτικά, στην ιστορία του γάμου, αφενός, στα δυο μεγάλα πνευματικά κέντρα του Ελληνορωμαϊκού κόσμου, την κλασική Αθήνα και τη Ρώμη και, αφετέρου, στον άλλο σπουδαίο πνευματικό πόλο της Μεσογείου, την Παλαιστίνη και την Ιουδαϊκή παράδοση.

1.1 Ο Γάμος στον Ελληνορωμαϊκό Κόσμο

1.1.1 Αθήνα και Ελλαδικός Χώρος

Στον ελλαδικό χώρο οι πρώτες γραπτές μαρτυρίες για τον γάμο προέρχονται από την επική ποίηση, κυρίως από την Ιλιάδα και την Οδύσεια. Είναι μάλιστα αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι γυναίκες της ομηρικής εποχής (τουλάχιστον όσες ανήκαν στην αριστοκρατική τάξη), απολαμβάνουν ένα αυξημένο βαθμό ανεξαρτησίας σε σχέση με τις Αθηναίες της κλασικής περιόδου, αρκετούς αιώνες αργότερα (Schuller, 2006, σελ. 40-41). Η Ναυσικά όταν συνάντησε τον Οδυσσέα είχε βγει για βόλτα με τις φίλες της, η Πηνελόπη έχει τη δυνατότητα, έστω με την επινόηση τεχνασμάτων, να απορρίπτει τους μνηστήρες ενώ και στην Τροία οι γυναίκες της αριστοκρατίας φαίνεται να έχουν δυναμική παρουσία ακόμα και λόγο στις πολιτικές αποφάσεις, έστω και αν δεν εισακούονται (Κασσάνδρα). Ωστόσο, δεν θα πρέπει να γενικεύσουμε τις κρίσεις μας καθώς οι πρωταγωνιστές των ομηρικών επών προέρχονται, σχεδόν αποκλειστικά, από τα ανώτερα και ανώτατα κοινωνικά στρώματα (Mosse, 1991, σελ. 21-37). Η περίπτωση της Βρισηίδας, που ως αιχμάλωτη πολέμου γίνεται αντικείμενο διαμάχης ανάμεσα στον Αχιλλέα και τον Αγαμέμνονα μας υπενθυμίζει τη σκληρή μοίρα των δούλων στον αρχαίο κόσμο (Mosse, 1991, σελ. 21-37).

Από τα ομηρικά έπη προέρχονται και οι πρώτες θετικές αναφορές στον γάμο ως σχέση αγάπης και συναισθηματικού δεσμού. Η ιστορία της Οδύσειας είναι στην ουσία η αγωνιώδης προσπάθεια του Οδυσσέα να επιστρέψει στην αγκαλιά της πιστής συζύγου του

Πηνελόπης. Ωστόσο, το ζευγάρι που ενσαρκώνει το ιδεώδες της ουσιαστικής γαμήλιας σχέσης προέρχεται από την πλευρά των ηττημένων του Τρωικού Πολέμου. Αναφερόμαστε βεβαίως στον Έκτορα και την Ανδρομάχη, που παρά την τραγική τους μοίρα – και χάρη σε αυτή- αναδεικνύονται σε διαχρονικό πρότυπο αγαπημένου ζεύγους (Mosse, 1991, σελ. 21-37).

Παραμένει ωστόσο ένα άλυτο ζήτημα το κατά πόσον τα ομηρικά έπη αντικατοπτρίζουν τις αντιλήψεις της εποχής που γράφτηκαν, δηλαδή του 8^{ου} αιώνα π. Χ. ή αν απηχούν την κοινωνική πραγματικότητα της πολύ παλαιότερης ύστερης μυκηναϊκής περιόδου (12^{ος} αιώνας π. Χ.) καθώς η ενδιάμεση περίοδος που είναι γνωστή συμβατικά ως «οι σκοτεινοί αιώνες» έχει αφήσει τόσο ισχυρό ιστορικό αποτύπωμα ώστε να μην επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων (Schuller, 2006, σελ. 28-32). Εν πάση περιπτώσει, κατά τους ιστορικούς χρόνους (8^{ος} αιώνας και εξής) και ιδιαιτέρως, κατά την αρχαϊκή περίοδο, (7^{ος} και 6^{ος} αιώνας π. Χ) ο γάμος αντιμετωπίζεται (αν πρέπει να γενικεύσει κανείς τις απόψεις του Ησιόδου), γενικά, ως αναγκαίο κακό, που αποσκοπεί, πρωτίστως, στην απόκτηση απογόνων, κατά προτίμηση αρρένων (Schuller, 2006, σελ. 39-41). Η αρνητική στάση του Ησιόδου απέναντι στον γάμο και τις εξ αυτού απορρέουσες υποχρεώσεις οφείλεται, κατά πάσα πιθανότητα, στην ένδεια που μάστιζε τις ελληνικές πόλεις - κράτη κατά την αρχαϊκή περίοδο και που υπήρξε η βασική αιτία του δεύτερου ελληνικού αποικισμού (Schuller, 2006, σελ. 36-41).

Λόγω του ηγετικού πολιτικού και πνευματικού της ρόλου και κυρίως της πλούσιας λογοτεχνικής της παραγωγής, η Αθήνα μας παρέχει, ανάμεσα στις ελληνικές πόλεις – κράτη, την πληρέστερη εικόνα για τον γάμο στην κλασική περίοδο (480-323 π. Χ.) Καταρχάς, θα πρέπει να αναφέρουμε πως στην Αθήνα οι γυναίκες δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα και δεν συμμετείχαν στην πολιτική ζωή (Schuller, 2006, σελ. 67). Οι μόνες γυναίκες που έβγαιναν, κατά κάποιο τρόπο, από την αφάνεια, ανήκαν σε ιδιαίτερες κοινωνικές ομάδες, όπως οι ιέρειες στους ναούς και κυρίως, οι εταίρες, που σε κάποιες περιπτώσεις αποκτούσαν εξαιρετική μόρφωση και φήμη, όπως, για παράδειγμα, η σύζυγος του Περικλή Ασπασία, η διασημότερη Αθηναία των κλασικών χρόνων (Mosse, 1991, σελ. 67-83).

Οι Αθηναίες, περνούσαν το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους στο σπίτι και λάμβαναν στοιχειώδη εκπαίδευση που αποσκοπούσε στο να τις καταστήσει ικανές να ανταποκριθούν στις οικιακές ευθύνες (Flaceliere, 2007, σελ. 75-107). Η εκτός οικίας δραστηριότητα τους περιοριζόταν στα ψώνια στην αγορά και στην συμμετοχή στις μεγάλες θρησκευτικές εορτές, όπως τα Παναθήναια (Flaceliere, 2007, σελ. 75-107). Οι γάμοι των κοριτσιών

αποφασίζονταν, κατά κανόνα, από τον πατέρα τους, αν και φαίνεται πως διέθεταν κάποια ελευθερία επιλογής του συζύγου όπως και ορισμένα κατοχυρωμένα νομικά δικαιώματα σε περίπτωση λύσης της συζυγίας (Mosse, 1991, σελ. 56-67).

Ωστόσο, στην ιστοριογραφία, την τραγική ποίηση, τους ρητορικούς λόγους και τα φιλοσοφικά κείμενα της κλασικής Αθήνας δεν βρίσκουμε παρά ελάχιστες αναφορές στον γάμο ως σχέση ερωτικού και συναισθηματικού δεσίματος και το περίφημο χωρίο από την Αντιγόνη στο οποίο ο Σοφοκλής εξυμνεί με αξεπέραστο τρόπο την ερωτική έλξη, δεν θα πρέπει να μας οδηγήσει σε γενικεύσεις. Όπως σημειώνει ο Robert Flaceliere «δεν βλέπουμε ότι υπήρξε ποτέ θέμα έρωτα ανάμεσα σε αρραβωνιασμένους πριν από την Νέα Κωμωδία» (Flaceliere, 2007, σελ. 78) και η συζυγία παρουσιάζεται, κατά κανόνα, σαν συμβατική υποχρέωση με σκοπό την τεκνοποίηση. Αναμφίβολα, η έκφραση έρωτα και τρυφερότητας μεταξύ του ανδρογύνου δεν ήταν κάτι το ασυνήθιστο, ωστόσο, καθώς το ιδεώδες της ελληνικής πόλης-κράτους είναι η πολιτική δράση και η συμμετοχή στα κοινά, οι εσωτερικές πτυχές του γάμου δεν αποτελούν ουσιώδες ζήτημα (Flaceliere, 2007, σελ. 94-95).

Οι κατακτήσεις του Αλεξάνδρου εγκαινιάζουν μια νέα ιστορική περίοδο που σήμερα ονομάζουμε ελληνιστική καθώς το κύριο χαρακτηριστικό της είναι η προς Ανατολάς εξάπλωση του ελληνικού πολιτισμού (Walbank, 1999, σελ. 13-16). Μέσα στα αχανή κράτη των διαδόχων οι καθιερωμένες αντιλήψεις του ελλαδικού χώρου φθείρονται και αμφισβητούνται. Οι συνεχείς πολιτικές ανακατατάξεις, οι αδιάκοπες πολεμικές επιχειρήσεις και οι γρήγορες μεταβολές της τύχης, η συμβίωση με άλλους πολιτισμούς, η υποβάθμιση της πολιτικής ζωής των πόλεων που δεν μπορούν πλέον να ρυθμίζουν ελεύθερα τις τύχες τους, η επαφή με τις νέες θρησκευτικές δοξασίες της ανατολής, στρέφουν τους ανθρώπους προς μια νέα μορφή εσωτερικότητας και στην επιδίωξη της εσωτερικής γαλήνης (Gehrke, 2009, σελ. 110-116). Στις νέες αυτές συνθήκες, η σημασία του γάμου αναβαθμίζεται καθώς αποτελεί πλέον ένα ασφαλές λιμάνι σε ένα ασταθή και χαοτικό κόσμο. Στην Νέα Κωμωδία αλλά και στα ελληνιστικά μυθιστορήματα - Δάφνις και Χλόη για παράδειγμα- είναι εμφανής η στροφή προς τον συναισθηματικό κόσμο του ανθρώπου (Gehrke, 2009, σελ. 110-116). Σε αυτά τα πλαίσια, ο έρωτας και η συζυγική αγάπη αναδεικνύονται ως βασικές προϋποθέσεις ευτυχισμένου βίου: η ελληνιστική Ανατολή ήταν περισσότερο έτοιμη από την κλασική Αθήνα μερικούς αιώνες πριν να ακούσει το ευαγγελικό μήνυμα (Gehrke, 2009, σελ. 116-123) και την περί γάμου διδασκαλία του Αποστόλου Παύλου.

1.1.2 Ρώμη

Οι πατροπαράδοτες αξίες του Ρωμαϊκού Κράτους - λιτότητα, ολιγάρχεια, πειθαρχία, σοβαρότητα, πατριωτισμός, ανιδιοτέλεια- υπονομεύθηκαν, όταν κατακτώντας την κυρίως Ελλάδα (146 π. Χ.), ακολούθως την Μικρά Ασία (130 π. Χ.) και την ανατολική Μεσόγειο (Συρία 64 π.Χ, Αίγυπτος 31 π.Χ.) οι Ρωμαίοι ήρθαν σε επαφή με τον ελληνιστικό κόσμο. Παρά το γεγονός ότι ορισμένα εξέχοντα μέλη της ρωμαϊκής αριστοκρατίας όπως ο Κάτων ο Τιμητής, προσπάθησαν σκληρά να αποτρέψουν την εξέλιξη αυτή, ο υποταγμένος ελληνικός κόσμος γοήτευσε με τις τέχνες και τον πολιτισμό του τον κατακτητή σε τέτοιο βαθμό ώστε να μιλούμε πλέον για ένα ενιαίο πολιτισμό, τον ελληνορωμαϊκό (Rostovzeff, 2010, σελ. 82-98).

Οι γάμοι πολιτικής σκοπιμότητας ήταν ο κανόνας για τα μέλη της ρωμαϊκής αριστοκρατίας - σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ότι στις ελληνικές πόλεις-κράτη- καθώς ήταν ένα βολικό μέσο για την σύναψη επωφελών πολιτικών συμμαχιών ανάμεσα στις εξέχουσες συγκλητικές οικογένειες (Garnsey & Saller, 2006, σελ. 175-206). Η μέλλουσα νύφη έπρεπε να χαρακτηρίζεται κυρίως για τη σεμνότητα της (*modestas*) ενώ μετά τον γάμο αναλάμβανε πλέον ως οικοδέσποινα την διαχείριση των οίκων της ρωμαϊκής οικογένειας, που στη Ρώμη περιλάμβαναν, εκτός από τους γονείς και τα παιδιά, ένα πλήθος οικιακών δούλων, απελεύθερων και συγγενών. Όπως και στην κλασική Αθήνα, ο γάμος είχε ως κύριο σκοπό την απόκτηση απογόνων και τη διαίωνιση του ονόματος του συζύγου (*nomen*), ενώ απουσιάζουν – τουλάχιστον μέχρι την αυτοκρατορική εποχή- αναφορές στις εσωτερικές και συναισθηματικές πτυχές της συζυγίας, παρόλο που στα έργα των επικών ποιητών (Οβίδιος, Οράτιος) και στην ιστοριογραφία εκθειάζεται η πατριωτική αξία της συζυγικής πίστης και αφοσίωσης ειδικά όσον αφορά τη γυναίκα (Garnsey & Saller, 2006, σελ. 175-206).

Κατά τα τελευταία χρόνια της Δημοκρατίας, κυρίως εξαιτίας των συνεχών εμφύλιων πολέμων αλλά και του αμύθητου πλούτου που εισέρρεε στη Ρώμη από την απομύζηση των πόρων των νέων επαρχιών της ανατολής, η ρωμαϊκή ελίτ εισήλθε σε μια περίοδο ηθικού εκφυλισμού που έφτασε στο αποκορύφωμα του κατά τα πρώιμα αυτοκρατορικά χρόνια με τη δυναστεία των Ιουλίων-Κλαυδίων (31 π. Χ. – 68 μ. Χ), περίοδο που συμπίπτει χρονικά με την επίγεια παρουσία του Κυρίου και τα πρώτα βήματα του Χριστιανισμού.

Χάρη στους ιστορικούς της περιόδου γνωρίζουμε λεπτομερώς όχι μόνο τα πολιτικά γεγονότα αλλά και πτυχές από την προσωπική ζωή των περισσότερων μελών της δυναστείας (Rostovzeff, 2010, σελ. 221-233). Για λόγους συντομίας, αρκεί να αναφέρουμε μόνο ότι ο

ιδρυτής της δυναστείας Οκταβιανός Αύγουστος (31 π. Χ. – 14 μ. Χ.) πέθανε πικραμένος από τον έκλυτο βίο της μοναχοκόρης του Ιουλίας, ο διάδοχος του Τιβέριος (14 – 37 μ. Χ.) ποτέ δεν ξεπέρασε τον χωρισμό του για πολιτικούς λόγους από την πρώτη του σύζυγο, οι “παράφρονες” αυτοκράτορες Καλιγούλας (37 – 41 μ. Χ.) και Νέρωνας (54-68 μ. Χ.) μεγάλωσαν σε ένα νοσηρό οικογενειακό περιβάλλον και τέλος ο Κλαύδιος (41-54 μ. Χ.) δολοφονήθηκε από τη μητέρα του Νέρωνα Αγριππίνα, την οποία είχε νυμφευθεί για πολιτικούς λόγους (Rostovzeff, 2010, σελ. 221-233). Κατά την εποχή αυτή, τα τραγικά αδιέξοδα των γάμων σκοπιμότητας της ρωμαϊκής ελίτ έγιναν κάτι περισσότερο από φανερά.

1.1.3 Ιουδαία

Στην Παλαιστίνη, όπως και στον ελληνορωμαϊκό κόσμο, η κοινωνία ήταν πατριαρχικά δομημένη. Ωστόσο, ενώ στην Ελλάδα και τη Ρώμη ο γάμος είναι, κυρίως, νομική πράξη με κοσμικό και κοινωνικό χαρακτήρα, για τους Ιουδαίους έχει και έντονο θρησκευτικό περιεχόμενο (Αδαμτζιλογλου, 1994, σελ. 53-97). Η Παλαιά Διαθήκη, ήδη από το βιβλίο της Γένεσης περιγράφει το πως ο Θεός ευλόγησε την ένωση των πρωτοπλάστων καθιστώντας τον γάμο ιερό και απαραβίαστο, ένα γεγονός τόσο σημαντικό ώστε ο άνδρας να πρέπει να εγκαταλείψει τους γονείς του και να προσκολληθεί στην σύζυγο του (Γένεσις 2:24).

Η ιουδαϊκή θεολογία, αποδέχεται την ισότητα των δυο φύλων, την ενότητα και τη θεομορφία τους (η κατ’ εικόνα δημιουργία του ανθρώπου αναφέρεται και στα δυο φύλα). Η γυναίκα είναι δυνάμει μέτοχος της αρετής, όπως και ο άνδρας, και έχει τον δικό της ξεχωριστό ρόλο στη θρησκευτική λατρεία ενώ στην ιουδαϊκή παράδοση, σημαντικές γυναίκες από την Σάρρα και τη Ρεβέκκα ως την Εσθήρ και την Ιουδίθ επηρεάζουν τις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις και τυγχάνουν ιδιαίτερης τιμής ως πρότυπα αρετής και πατριωτισμού (Αδαμτζιλογλου, 1994, σελ. 74-85).

Ο Μωσαϊκός Νόμος περιλάμβανε διατάξεις για τη συζυγία και δυο από τις εντολές καταδίκασαν ρητά τη μοιχεία και τις εξωσυζυγικές σχέσεις. Ωστόσο, στην πράξη, ενώ η μοιχεία επέσυρε βαρύτερες συνέπειες για τις γυναίκες, μέχρι και θάνατο, η ιουδαϊκή κοινωνία ήταν πολύ περισσότερο ανεκτική απέναντι στην μοιχεία των ανδρών. Στην πραγματικότητα, παρά το γεγονός ότι από θεολογικής άποψης η γυναίκα είναι ισότιμη με τον άνδρα, η πατριαρχική κοινωνική διάρθρωση της ιουδαϊκής κοινωνίας, θέλει τη γυναίκα να υποτάσσεται στον πατέρα και κατόπιν στον σύζυγό της (Αδαμτζιλογλου, 1994, σελ. 74-85).

Όπως και σε πολλά άλλα ζητήματα, η προσκόλληση στο γράμμα του Νόμου που επικρίθηκε από τον Κύριο ως υποκρισία, δεν επέτρεψε την αντιμετώπιση της συζυγίας ως σχέσης προσώπων, αλλά είχε σαν αποτέλεσμα την υποβάθμισή της σε καθήκον επιβεβλημένο από τα ιερά κείμενα. Αυτή ήταν η αντίληψη των θρησκευόμενων Ιουδαίων, όπως οι Φαρισαίοι, οι οποίοι τιμούσαν τον γάμο ως ιερή υποχρέωση, ενώ σε γενικές γραμμές, ο Ορθόδοξος Ιουδαϊσμός ήταν αρνητικά διακείμενος προς την παρθενία και την αγαμία (Ιωαννίδης, 1998, σελ. 29-38).

Εν κατακλείδι, έχοντας εξετάσει τη θέση του γάμου στον ελληνικό, ρωμαϊκό και ιουδαϊκό κόσμο, παρατηρούμε τα εξής. Πρώτον, για τους Έλληνες της ελληνιστικής εποχής ο γάμος προσλαμβάνει βαθμιαία ιδιαίτερη σημασία ως συναισθηματικό καταφύγιο σε μια παραγμένη εποχή. Δεύτερον, στην περίπτωση της ρωμαϊκής ελίτ των πρώτων αυτοκρατορικών χρόνων γίνεται εμφανές το αδιέξοδο που προκύπτει μέσα από γάμους συμφερόντων και καθήκοντος έναντι της Πολιτείας. Τρίτον, στην περίπτωση των Εβραίων, εντυπωσιάζει το θεολογικό βάθος και η οντολογική ισότητα άντρα και γυναίκας, παρά την υποβάθμιση του γάμου στο πλαίσιο μιας πατριαρχικής και θεοκρατικής κοινωνίας.

1.2 Η Περί Γάμου Διδασκαλία του Αποστόλου Παύλου μέσα από το 7ο Κεφάλαιο της Α΄ Προς Κορινθίους Επιστολής: Βασικά Ζητήματα Έρευνας και Ερμηνείας

Όπως έχει ήδη σημειωθεί, ο Απόστολος Παύλος ήταν ο πρώτος εκκλησιαστικός Πατέρας που, στα πλαίσια της αποστολικής του δράσης και διακονίας, ασχολήθηκε εκτενώς με τα ζητήματα του γάμου. Προτού περάσουμε στο περιεχόμενο της Α΄ προς Κορινθίους επιστολής, είναι χρήσιμο να αναφερθούμε στον βίο και την αποστολική του δράση.

Οι πληροφορίες που έχουμε για τη ζωή και το έργο του Απόστολου των Εθνών προέρχονται από τις Πράξεις των Αποστόλων που συνέγραψε, κατά την επικρατέστερη εκδοχή, ο Λουκάς και από τις επιστολές του ίδιου του Παύλου. Ωστόσο, για τη χρονολόγηση αρκετών γεγονότων της ζωής του που αναφέρονται στα πιο πάνω κείμενα, έχει επιχειρηθεί συσχέτιση με ιστορικές, αρχαιολογικές και επιγραφικές μαρτυρίες (Δεσπότης, 2018, σελ. 12). Για παράδειγμα, χάρη σε μια επιγραφή που βρέθηκε στους Δελφούς και αναφέρεται στον Ρωμαίο Ανθύπατο της Αχαΐας Γαλλίωνα έχει καταστεί εφικτή η κατά προσέγγιση χρονολόγηση της παρουσίας του Αποστόλου Παύλου στην Κόρινθο (51 με 52 μ. Χ.).

Ο Σαύλος, όπως ήταν γνωστός πριν τη μεταστροφή του, γεννήθηκε περί το 15 μ. Χ. στην Ταρσό της Κιλικίας. Γόνος εύπορης, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, οικογένειας της εβραϊκής διασποράς, έλαβε αξιόλογη μόρφωση, γνώριζε την ελληνική γλώσσα και ήταν

Ρωμαίος Πολίτης. Ωστόσο, η ελληνορωμαϊκή του παιδεία, δεν τον οδήγησε στις τάξεις των ελληνιζόντων ιουδαίων της διασποράς. Ο Σάυλος έδειξε ιδιαίτερο ζήλο για την πατρώα πίστη και προσκολλήθηκε στην συντηρητική θρησκευτική ομάδα των Φαρισαίων της Ιουδαίας. Δεν γνωρίζουμε εάν βρισκόταν στην Παλαιστίνη κατά την περίοδο της διδασκαλίας και των Παθών του Κυρίου, ωστόσο, ο θρησκευτικός του φανατισμός θα τον καθιστούσε έναν από τους πλέον ένθερμους διώκτες των πρώτων Χριστιανών (Δεσπότης, 2018, σελ. 10).

Η περίφημη μεταστροφή του, μετά το όραμα στον δρόμο για τη Δαμασκό έλαβε χώρα, πιθανότατα το 35 μ. Χ. Μετά το γεγονός αυτό, που τον συγκλόνησε πνευματικά, ο Σάυλος μεταβλήθηκε σταδιακά στον ακατάβλητο κήρυκα του Ευαγγελίου. Η παλαιά πρωτεύουσα του ελληνιστικού βασιλείου των Σελευκιδών, η πολύβουη και πολυπολιτισμική Αντιόχεια, η τρίτη σε πληθυσμό πόλη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας μετά την ίδια την Ρώμη και την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, έγινε η βάση της αποστολικής του δράσης. Από εδώ ξεκίνησε την περιοδεία του στην Κύπρο (46 ή 47 μ. Χ.), όπου πέτυχε την προσχώρηση του Ρωμαίου διοικητή Σεργίου Παύλου στην νέα πίστη. Κατόπιν, περιόδευσε σε διάφορες πόλεις της Μικράς Ασίας (Πέργη, Λύστρα, Ικόνιο, Αττάλεια) ιδρύοντας τοπικές κοινότητες πιστών, προτού επιστρέψει στην Αντιόχεια (Δεσπότης, 2018, σελ. 11).

Το έτος 50 μ. Χ. βρέθηκε στα Ιεροσόλυμα και συμμετείχε στη λεγόμενη Αποστολική Σύνοδο, όπου υποστήριξε με σθένος την αποστολική του δράση ανάμεσα στους εθνικούς. Η επονομαζόμενη Δεύτερη Αποστολική Περιοδεία του Παύλου άρχισε και πάλι από την Αντιόχεια. Αφού διήλθε από διάφορες πόλεις της Μικράς Ασίας, ο Παύλος και η συνοδεία του αποφάσισαν να περάσουν στην Ευρώπη, όπου κήρυξαν το Ευαγγέλιο στα κυριότερα αστικά κέντρα της Μακεδονίας (Αμφίπολη, Φίλιπποι, Απολλωνία, Θεσσαλονίκη και Βέροια) Έπειτα, ο Παύλος κατευθύνθηκε στη νότια Ελλάδα. Στην Αθήνα συνομίλησε με τους μαθητές των περίφημων φιλοσοφικών σχολών της πόλης, οι οποίοι αντιμετώπισαν με δυσπιστία και ίσως και κάποια χλεύη το κήρυγμα του, ειδικά την πίστη στην Ανάσταση του Κυρίου. Από την Αθήνα πέρασε στην Πελοπόννησο και παρέμεινε για ένα αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα στην Κόρινθο (52 μ. Χ.) (Δεσπότης, 2018, σελ. 14).

Μετά την αναχώρηση του από την Ελλάδα και αφού επισκέφθηκε την Ιουδαία και κατόπιν την Αντιόχεια, κατέληξε στην Έφεσο όπου παρέμεινε για περίπου τρία χρόνια, οργανώνοντας τις νεοσύστατες τοπικές εκκλησίες τις Μικράς Ασίας. Από εδώ, σύμφωνα με τους ερευνητές (Δεσπότης, 2018, σελ. 15), συνέταξε, ανάμεσα σε άλλες, και την Α΄ προς Κορινθίους επιστολή, που αποτελεί το αντικείμενο αυτής της εργασίας.

Η Τρίτη Αποστολική Περιοδεία του Παύλου περιέλαβε τις κυριότερες πόλεις της Ελλάδας (επισκέφθηκε για δεύτερη φορά την Κόρινθο) των νήσων του ανατολικού Αιγαίου και της δυτικής Μικράς Ασίας. Τελικά, μέσω της συροπαλαιστινιακής ακτής (Τύρος, Πτολεμαΐδα) ο Απόστολος των Εθνών έφτασε στα Ιεροσόλυμα όπου, με την υποκίνηση του εβραϊκού ιερατείου, συνελήφθηκε και φυλακίστηκε από τον Ρωμαίο Διοικητή (59 μ. Χ.) Ασκώντας το δικαίωμα της έφεσης που κατείχε λόγω της Ρωμαϊκής του Πολιτείας, παραπέμφθηκε σε δίκη στην ίδια τη Ρώμη (Δεσπότης, 2018, σελ. 16-17).

Στην πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας αφίχθηκε μετά από ένα περιπετειώδες ναυτικό ταξίδι στην Μεσόγειο καθώς το πλοίο που τον μετέφερε ναυάγησε στα ανοικτά της νήσου Μελίτης. Οι αρχές της πόλης τον έθεσαν υπό κατ' οίκον περιορισμό μέχρι την δίκη του, ωστόσο, σε αυτό το σημείο οι Πράξεις διακόπτουν την αφήγηση τους. Από την παράδοση της Εκκλησίας γνωρίζουμε ότι ο Παύλος επέστρεψε στη Ρώμη μερικά χρόνια αργότερα και γνώρισε μαρτυρικό θάνατο κατά τα γεγονότα που συνδέονται με τον διωγμό των χριστιανών της πόλης υπό τον Νέρωνα μετά την καταστροφική πυρκαγιά του 64 μ. Χ (Δεσπότης, 2018, σελ. 17).

Με βάση την πιο πάνω σύντομη περιγραφή του βίου του Αποστόλου Παύλου, παρατηρείται ότι ανάμεσα στο πλήθος των πόλεων στις οποίες κήρυξε το Ευαγγέλιο, η Κόρινθος κατέχει περίοπτη και εξέχουσα θέση: πέρα από τη μακρόχρονη παραμονή του στην πόλη – ενάμιση χρόνο σύμφωνα με τις Πράξεις - η τοπική εκκλησία ήταν ο αποδέκτης δυο επιστολών του στις οποίες φανερώνεται η βαθιά του έγνοια για τη στερέωση και την προκοπή της (Δεσπότης, 2018, σελ. 14).

Η Κόρινθος, μια από τις σημαντικότερες πόλεις-κράτη της κλασικής αρχαιότητας, ισοπεδώθηκε εκ θεμελίων το 146 π.Χ. από τα προελαύνοντα ρωμαϊκά στρατεύματα κατά τον επονομαζόμενο Αχαϊκό Πόλεμο που έθεσε οριστικό τέλος στις ψευδαισθήσεις των ηγετών της Αχαϊκής Συμπολιτείας ότι θα μπορούσαν να διατηρήσουν κάποιο βαθμό πολιτικής ανεξαρτησίας απέναντι στη Ρώμη (Rostovzeff, 2010, σελ. 102). Η πόλη επανιδρύθηκε την εποχή της δικτατορίας του Ιουλίου Καίσαρα και σε αυτήν εγκαταστάθηκαν οικογένειες βετεράνων λεγεωνάριων. Σύντομα, επανάκτησε την παλαιά της ζωτικότητα και κατά τα χρόνια του Ευαγγελίου είχε καταστεί ένα από τα κύρια αστικά κέντρα της ρωμαϊκής επαρχίας της Αχαΐας, όπως ήταν τότε γνωστή η νότια Ελλάδα. Από παλιά, η Κόρινθος ήταν φημισμένη για τον πλούτο και τον κοσμοπολίτικο χαρακτήρα της, καθώς η ευνοϊκή της γεωγραφική θέση στην είσοδο της Πελοποννήσου με τα δυο λιμάνια που διέθετε στον Κορινθιακό και τον Σαρωνικό κόλπο αντίστοιχα, την ανέδειξαν σε ένα από

τα κυριότερα εμπορικά κέντρα της αρχαιότητας. Η πόλη ήταν επίσης γνωστή για τα ιερά της, τους πανελλήνιους αθλητικούς αγώνες που διοργάνωνε (Ισθμια) αλλά και για τα ελευθεριάζοντα ήθη των κατοίκων της, καθώς φιλοξενούσε πλήθος εταίρων και ήταν κέντρο αγοραίου έρωτα (Ιωαννίδης, 1998, σελ. 49-55).

Όπως προαναφέραμε, η Α΄ προς Κορινθίους επιστολή του Αποστόλου Παύλου συντάχθηκε, σύμφωνα με την πιθανότερη εκδοχή, κατά την τριετή παραμονή του στην Έφεσο (περίπου 54 με 57 μ. Χ.) Ο Παύλος είχε γνωρίσει καλά την Κόρινθο και τους ανθρώπους της κατά τη μακρά παραμονή του στην πόλη (52 με 53 μ. Χ.) όταν έθεσε τα θεμέλια της τοπικής εκκλησίας βαφτίζοντας ο ίδιος τους πρώτους πιστούς (Κρίσπος, Γάϊος, οικογένεια του Στεφανά) Από τα λεγόμενα του, διαφαίνεται ότι ο γενικός σκοπός της επιστολής ήταν διττός: αφενός, η διόρθωση των κακώς εχόντων της τοπικής χριστιανικής κοινότητας που ήταν επιρρεπής σε διχόνοιες και άλλου είδους εκτροπές. Για τον σκοπό αυτό είχε ήδη αποστείλει στην Κόρινθο τον έμπιστο του Τιμόθεο (Α΄ Κορ. 4,17). Αφετέρου, η πληροφόρηση και διακονία των Κορινθίων σε ζητήματα που τους απασχολούσαν, μεταξύ των οποίων και τα θέματα του γάμου.

Η επιστολή είναι μακροσκελής και διαιρείται σε δεκαέξι κεφάλαια. Αρχικά ο Παύλος επιπλήττει τους Κορινθίους για τις διαιρέσεις και διχόνοιες που ανέκυψαν ανάμεσα τους (Κεφ. 1). Έπειτα αναφέρεται στο έργο των Αποστόλων ως ταπεινών διακόνων του πληρώματος της εκκλησίας και στην αποκάλυψη της Σοφίας του Θεού δια του Αγίου Πνεύματος και όχι «δια της Σοφίας του αιώνος τούτου» (Κεφ. 2-4). Ακολουθώντας, καταδικάζει με ιδιαίτερη αυστηρότητα τα φαινόμενα πορνείας που εμφανίστηκαν στους κόλπους της τοπικής χριστιανικής κοινότητας καθώς και την πρακτική των πιστών να καταφεύγουν σε ειδωλολατρικά δικαστήρια για την επίλυση των μεταξύ τους διάφορων (Κεφ. 5-6). Το 7ο κεφάλαιο που αποτελεί το αντικείμενο της παρούσας μελέτης ασχολείται με ζητήματα γάμου και συζυγίας. Εν συνεχεία, ο Παύλος προτρέπει τους πιστούς να απέχουν από τα ειδωλολατρικά θρησκευτικά δείπνα και δηλώνει ότι η ελευθερία του ιδίου, των αποστολών αλλά και κάθε χριστιανού είναι στην ουσία παραίτηση από δικαιώματα που δεν ωφελούν στην πνευματική τους πρόοδο, καθώς «Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει» (Κεφ. 8-10). Ο ρόλος των γυναικών στη λατρεία αποτελεί το θέμα του 11ου κεφαλαίου ενώ το 12ο κεφάλαιο αναφέρεται στα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος και στην αδιάσπαστη ενότητα των μελών της εκκλησίας ανεξάρτητος καταγωγής και κοινωνικής θέσης. Το 13ο κεφάλαιο περιέχει τον περίφημο «ύμνο της αγάπης», ενώ στο 14ο κεφάλαιο τονίζεται η αναγκαιότητα της τάξης και της ευπρέπειας κατά τη λατρεία. Η σημασία της αδιαπραγμάτευτης πίστης στην Ανάσταση Του Κυρίου αποτελεί το θέμα του 15ου

κεφαλαίου καθώς όπως δηλώνει απερίφραστα ο Απόστολος των Εθνών «εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ καὶ ἡ πίστις ὑμῶν» (Α΄ Κορ. 15,14). Τέλος, η επιστολή ολοκληρώνεται με την προτροπή για τη διοργάνωση ενός εράνου υπέρ των Χριστιανών της Ιουδαίας και την υπόσχεση του Παύλου ότι θα επισκεφτεί εκ νέου την Κόρινθο (Κεφ.16).

Το 7^ο Κεφάλαιο της Α΄ προς Κορινθίους επιστολής, περικλείει ορισμένες μόνο από τις απόψεις του Αποστόλου Παύλου πάνω στα ζητήματα του γάμου και της συζυγίας, καθώς σχετικές με τα θέματα αυτά αναφορές υπάρχουν διάσπαρτες και σε άλλες επιστολές του. Η θεματολογία του κεφαλαίου είναι, συνοπτικά, η εξής: οι στίχοι 1-7 αναφέρονται στον γάμο και την παρθενία ως επιλογές ζωής, καθώς και στα δικαιώματα των συζύγων, οι στίχοι 8-9 περιέχουν παραινέσεις προς τις χήρες και τους αγάμους, οι στίχοι 12-24 αφορούν στους γάμους μεταξύ χριστιανών και εθνικών, οι στίχοι 25-38 πραγματεύονται και πάλι τα προβλήματα των αγάμων και των παρθένων. Τέλος, το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με το ζήτημα του δεύτερου γάμου για τις χήρες (στίχοι 39-40). Ειδικότερα, οι στίχοι 1-7 όπου ο Απόστολος Παύλος αναφέρεται στον γάμο και την παρθενία ως διακριτές οδούς ζωής και σωτηρίας υπήρξαν από πολύ παλιά πολυσυζητημένοι και έτυχαν πολύ διαφορετικών ερμηνευτικών προσεγγίσεων γεγονός που είχε καίριες και μακροχρόνιες συνέπειες στη διαμόρφωση της θεολογίας του γάμου σε ανατολή και δύση (Πατρώνας, 2007, σελ. 49-96). Στη συνέχεια θα εκθέσουμε συνοπτικά τα κυριότερα ερμηνευτικά ζητήματα της περικοπής αυτής. Το πρωτότυπο κείμενο έχει ως ακολούθως:

«Περὶ δὲ ὧν ἐγράψατέ μοι, καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἄπτεσθαι· διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω, καὶ ἐκάστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἐχέτω. Τῇ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλομένην εὐνοίαν ἀποδιδότω, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρὶ. Ἡ γυνὴ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ὁ ἀνὴρ· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ἡ γυνή. Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μὴ τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάζητε τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχησθε, ἵνα μὴ πειράζη ὑμᾶς ὁ σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν. Τοῦτο δὲ λέγω κατὰ συγγνώμην, οὐ κατ' ἐπιταγὴν. Θέλω γὰρ πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτὸν· ἀλλ' ἕκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει ἐκ Θεοῦ, ὃς μὲν οὕτως, ὃς δὲ οὕτως».

Το καίριο ερμηνευτικό ζήτημα, ήταν το κατά πόσο ο Απόστολος Παύλος προέκρινε την παρθενία έναντι του γάμου ως την ασφαλέστερη οδό προς τη σωτηρία. Αυτή ήταν η θέση των μεγάλων δυτικών θεολόγων των πρώτων χριστιανικών αιώνων, όπως του Ιερώνυμου,

του Αμβροσίου και του Αυγουστίνου. Σταδιακά, η δυτική θεολογία ενσωμάτωσε θέσεις που στην ουσία υποβίβαζαν τον γάμο και εξυμνούσαν την παρθενία ως τη μόνη οδό προς την τελείωση (Πατρώνος, 2007, σελ. 49-56). Τα λόγια του Αποστόλου Παύλου «καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἄπτεσθαι» (στ.1), «διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἔχεται, καὶ ἑκάστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἔχεται» (στ.2) και «θέλω γὰρ πάντα ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἑμαυτὸν» (στ.7) ερμηνεύθηκαν ἀπὸ τὴ δυτικὴ θεολογία ὡς ξεκάθαρη προτροπὴ πρὸς τοὺς πιστοὺς νὰ ἀπέχουν ἀπὸ τὶς σαρκικὲς σχέσεις ἐνῶ ὁ γάμος στὴν καλύτερη περίπτωση θεωρήθηκε ὡς νόμιμη πορνεία. Το γεγονός αὐτὸ εἶχε οὐσιαστικὲς συνέπειες, ὅπως τὴν καθολικὴ ἀπαγόρευση τοῦ γάμου στοὺς κληρικούς τῆς Δύσης ἤδη ἀπὸ τὸν 4^ο αἰῶνα ἐνῶ μακροπρόθεσμα οδήγησε σὲ μιὰ ενοχικὴ στάση ἀπέναντι στις ἐρωτικὲς σχέσεις, που ἐφῆταν νὰ θεωροῦνται ἀπλῶς ὡς ἀναγκαῖο κακό γιὰ τὴ διαίωνιση τοῦ ἀνθρώπου (Πατρώνος, 2007, σελ. 49-56).

Στὴ Ανατολή, ὠστόσο, ἀν καὶ ὁ μοναχισμὸς καὶ ἡ παρθενία ἐπαινέθηκαν, ὁ γάμος δὲν ὑποτιμήθηκε. Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος στὸ ὑπόμνημα τοῦ στὴν Α΄ Κορ. δὲν ἐρμηνεύει τὶς ἀπόψεις τοῦ Αποστόλου Παύλου ὡς προτροπὴ γιὰ ἀποχὴ ἀπὸ τὶς ἐρωτικὲς σχέσεις καὶ τὸν γάμο, ἀλλὰ ὡς παραίνεση στὸν καθένα, νὰ ἐπιλέξει, ἀνάλογα με τὶς δυνάμεις καὶ τὸ χάρισμα τοῦ τὸν πιὸ ἀσφαλὴ δρόμο γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ. Μάλιστα ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος προχωρώντας ἓνα βῆμα παραπέρα στὴν ἐρμηνεία τῶν λόγων τοῦ Παύλου ἐπισημαίνει τὸν πνευματικὸ κίνδυνο που ἐλλοχεύει ὅταν ὁ ἀνθρώπος παρασυρθεῖ σὲ μιὰ χωρὶς περίσκεψη καὶ χωρὶς ἰσχυρὰ θεμέλια ἀσκητικὴ καὶ ἐγκρατιστικὴ στάση ζωῆς. Δὲν παραγνωρίζει οὔτε ὑποτιμᾷ τὴ δύναμη τῆς ἐρωτικῆς ἐλξῆς καὶ ἐπιθυμίας καὶ συμβουλεύει: «εἰ πολλὴν ὑπομένεις βίαν, φησὶν καὶ πύρωσιν, ἀπαλλάγηθι πόνον καὶ ἰδρώτων, μήποτε καὶ περιτραπῆς» (ὁμιλία ΙΘ΄ στ.5).

Ἡ νεότερη καὶ σύγχρονη ἐρμηνευτικὴ θεολογία ἐπιχείρησε νὰ ἐπεκτείνει καὶ νὰ ἐμβαθύνει στὴν ἀνάλυση τῆς περικοπῆς, ἐξετάζοντας καὶ ἄλλους παράγοντες, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὸ πνευματικὸ καὶ θρησκευτικὸ ὑπόβαθρο τῶν Ἐθνικῶν Κορινθίων κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1^{ου} αἰῶνα μ. Χ. καθὼς καὶ τὸ ἀντίστοιχο τῶν Ἰουδαίων, μετὰξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Αποστόλου Παύλου. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ κείμενο τῶν δύο ἐπιστολῶν που ἀπέστειλε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στοὺς Κορινθίους, στὴν πόλη ὑπῆρχε σημαντικὴ ἰουδαϊκὴ κοινότητα, μέρος τῆς ὁποίας εἶχε ἀσπαστεῖ τὴ χριστιανικὴ πίστη, μαζί με ὀρισμένους Ἐθνικούς (Ἰωαννίδης, 1998, σελ. 38).

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς πρώτους, θα πρέπει νὰ γίνεταὶ διάκριση ἀνάμεσα στοὺς Ἰουδαίους τῆς Παλαιστίνης που ἦταν, γενικὰ, συντηρητικοὶ καὶ προσκολλημένοι στὴν παράδοση τοῦ

Νόμου και στους Ιουδαίους της διασποράς που ήταν, σε γενικές γραμμές, περισσότερο ανοικτοί στις επιδράσεις της ελληνορωμαϊκής φιλοσοφίας και σκέψης (Ιωαννίδης, 1998, σελ. 29-37). Κατά πάσαν πιθανότητα η πλειοψηφία των Ιουδαίων της Κορίνθου θα πρέπει να εντασσόταν να άνηκε στη δεύτερη κατηγορία των ελληνιζόντων Εβραίων.

Από τα τέσσερα κύρια θρησκευτικά ρεύματα των Ιουδαίων της Παλαιστίνης του 1ου αιώνα, όπως αυτά περιγράφονται διεξοδικά από τον Φλάβιο Ιώσηπο (Lester, 2021) δηλαδή τους Φαρισαίους, Σαδδουκαίους, Ζηλωτές και Εσσαίους, μόνο οι τελευταίοι προέκριναν την παρθενία στα πλαίσια ενός είδους πρώιμου κοινοβιακού μοναχισμού.

Γενικά, η πλειοψηφία των Ιουδαίων, τουλάχιστον όσων τηρούσαν τον Νόμο, δεν είχαν αρνητική στάση απέναντι στον γάμο, αντίθετα, τον θεωρούσαν σαν ιερή υποχρέωση και θεάρεστη πράξη. Είναι πιθανό, ωστόσο, οι «ελληνίζοντες» Ιουδαίοι της διασποράς, υπό την επίδραση των ποικίλων φιλοσοφικών ρευμάτων του ελληνορωμαϊκού περιβάλλοντος, να είχαν αναπτύξει διαφορετική άποψη (Ιωαννίδης, 1998, σελ. 29-37).

Από τα ποικίλα φιλοσοφικά κινήματα της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας, ο Στωικισμός είχε την μεγαλύτερη απήχηση στη ρωμαϊκή πνευματική ελίτ (Rostovzeff, 2010, σελ. 122). Τα στωικά αξιώματα (απάθεια, αταραξία, στροφή προς τον εσωτερικό κόσμο, περιφρόνηση του υλικού κόσμου, εγκρατέρευση, εσωτερικότητα) αποτελούσαν ένα ολοκληρωμένο φιλοσοφικό σύστημα που προσέφερε ένα ατομικό δρόμο προς την επίτευξη της εσωτερικής γαλήνης μέσα στο ασταθές και ευμετάβλητο πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον της οικουμενικής αυτοκρατορίας. Όσον αφορά τη συζυγία, οι Στωικοί τηρούσαν διαφορούμενη στάση. Αφενός, θεωρούσαν τον γάμο και τη συζυγική αφοσίωση απαραίτητα στοιχεία του «κατά φύσιν βίου» και αφετέρου, οι περισπασμοί του έγγαμου βίου θεωρούνταν εμπόδιο για την επίτευξη της αταραξίας και της απάθειας (Ιωαννίδης, 1998, σελ. 19-28).

Ο δυισμός, η φιλοσοφική θεωρία κατά την οποία το κακό που υπάρχει στον κόσμο ταυτίζεται με την υποκείμενη στη φθορά ύλη, επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τις αντιλήψεις του ελληνορωμαϊκού κόσμου, ιδιαίτερα τη μορφωμένη ελίτ. Η υποτίμηση της ύλης, άρα και του φθαρτού ανθρωπίνου σώματος, οδήγησαν σε μια απαξιωτική στάση απέναντι στις ερωτικές σχέσεις και τον γάμο που θεωρούνταν ακάθαρτες (Λουδοβίκος, 2020).

Από τον δυισμό προήλθε και ένα άλλο φιλοσοφικό κίνημα, οι εγκρατιστές, οι οποίοι εφάρμοζαν την πλήρη αποχή από τις συζυγικές σχέσεις ως μέσο πνευματικής τελείωσης (Ιωαννίδης, 1998, σελ. 38-48). Σε μια πόλη, όπως η Κόρινθος, που ήταν από αιώνες φημισμένη για τα ελευθεριάζοντα ήθη της, είναι εύλογο να υποθέσει κανείς ότι τα

φιλοσοφικά αυτά ρεύματα έβρισκαν πρόθυμους ακόλουθους. Ο Απόστολος Παύλος, γνώριζε την επίδραση αυτών των φιλοσοφικών θεωριών στην πρώτη χριστιανική κοινότητα της πόλης και φαίνεται πως στην περικοπή που αναλύουμε επιχειρεί να απαντήσει σε αυτές τις ακραίες θέσεις. Έτσι, δεν ενθαρρύνει την αποχή από τις συζυγικές σχέσεις για λόγους άσκησης, εκτός αν είναι συναινετική και προσωρινή καθώς κάτι τέτοιο αντίκειται στην ενότητα του ανδρόγυνου:

«Η γυνή τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ’ ὁ ἀνὴρ· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ’ ἡ γυνή» (Κορινθίους Α΄ 7:4). Ο Ιωάννης Χρυσόστομος, ερμηνεύοντας τη θέση του Παύλου, στέκεται ιδιαίτερα σε αυτό το ζήτημα: «Ὅτι μεγάλα ἐκ τῆς ἐγκρατείας ταύτης τίκεται κακά καὶ γάρ καὶ μοιχεῖαι καὶ πορνεῖαι καὶ οἰκιῶν ἀνατροπαὶ πολλάκις ἐντεῦθεν ἐγένοντο» (Ομιλία ΙΘ΄).

Τέλος, θα πρέπει να σημειώσουμε την επίδραση των ποικίλων εσχατολογικών δοξασιών κατά τα πρώτα χρόνια της διάδοσης του Ευαγγελίου (Ιωαννίδης, 1998, σελ. 93-106). Ο ίδιος ο Κύριος είχε ομιλήσει για την επικείμενη Δευτέρα Παρουσία Του και το τέλος του παρόντος κόσμου (Μτ. 24,3-44, Μκ 13, 1-2, Λκ 21, 5-6). Οι Απόστολοι θεωρούσαν ότι οι έσχατες ημέρες πλησίαζαν και ο ίδιος ο Παύλος παραδεχόταν σε άλλο σημείο της Προς Κορινθίους Α΄ πως «ὁ καιρὸς συνεσταλμένος ἐστίν» (Α΄ Κορ 7, 29). Όπως είναι αναμενόμενο, η προοπτική του επερχόμενου τέλους υποβοηθούσε την ανάπτυξη ασκητικών τάσεων στους κόλπους της πρώτης χριστιανικής κοινότητας καθώς η έντονη προσδοκία του επερχόμενου τέλους ενδεχομένως να διαμόρφωνε την πεποίθηση ότι το κύριο και το καίριο τη δεδομένη στιγμή ήταν η πνευματική προετοιμασία μέσω ασκήσεως και αγαμίας και όχι η σύναψη γαμήλιας σχέσης, κάτι που φαίνεται να οδηγεί σε υποτίμηση του γάμου. Σε κάθε περίπτωση η εσχατολογία θα πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη στην ερμηνευτική προσέγγιση των επιστολών του Αποστόλου Παύλου (Πατρόνος, 2007, σελ. 24-28).

Συμπεράσματα

Ενώ για τον εθνικό ελληνορωμαϊκό κόσμο ο γάμος ήταν κυρίως νομική πράξη και κοινωνικό καθήκον συνδεδεμένο με τη διαίωνιση του οικογενειακού ονόματος μέσω της τεκνογονίας, στην περίπτωση των Ιουδαίων εντυπωσιάζει το θεωρητικό βάθος και η ιερότητα με την οποία περιβαλλόταν η γαμήλια ένωση. Ωστόσο, το ευαγγέλιο εξύψωσε τον γάμο από ιερό καθήκον σε οδό σωτηρίας και μυστήριο Μέγαν θεσμοθετημένο από τον ίδιο τον Νυμφίο Χριστό που στο πρόσωπο των νεονύμφων της Κανά ευλόγησε το ανδρόγυνο

κάθε εποχής και κάθε τόπου. Ο Απόστολος των εθνών Παύλος ήταν ο πρώτος εκκλησιαστικός πατέρας που στα πλαίσια της αποστολικής και ποιμαντικής του δράσης ασχολήθηκε με τα ζητήματα του γάμου. Οι θέσεις του για τη συζυγία που βρίσκονται διάσπαρτες στις Επιστολές του και στις Πράξεις έχουν βαρύνουσα σημασία για όλη τη μετέπειτα πατερική παράδοση και παραμένουν επίκαιρες. Ειδικότερα, η Α΄ προς Κορινθίους που αποτέλεσε το αντικείμενο του παρόντος κεφαλαίου αποκαλύπτει το φιλόπνευμο πνεύμα του Αποστόλου σε μια σειρά σημαντικών ζητημάτων του γάμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΓΑΜΟ: ΤΟ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΣΤΗΝ Α΄ ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

Εισαγωγή

Όπως έχει ήδη σημειωθεί, η πρόσληψη και ερμηνεία της Παύλειας θεολογίας για τις γενετήσιες σχέσεις και τον γάμο ακολούθησαν διαφορετικούς δρόμους σε ανατολή και δύση. Δεν ήταν μια εξέλιξη που έλαβε χώρα σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή και καμιά μείζων σύνοδος της Εκκλησίας δεν ασχολήθηκε με τα ζητήματα αυτά, που θεωρούνταν μάλλον επουσιώδη συγκρινόμενα με τις δογματικές διαμάχες που τη συντάραζαν κατά τον 4ο και τον 5ο αιώνα. Το γεγονός αυτό δεν εμπόδισε τους κορυφαίους θεολόγους και εκκλησιαστικούς συγγραφείς αυτής της περιόδου (Αυγουστίνος, Ιερώνυμος, Ιωάννης Χρυσόστομος, Γρηγόριος Νύσσης μεταξύ άλλων) να τοποθετηθούν ερμηνευτικά πάνω σε αυτά τα σημαντικά θέματα του βίου. Το στοιχείο που συνδέει τις σπουδαίες αυτές προσωπικότητες του πρώιμου χριστιανισμού είναι το πνευματικό τους υπόβαθρο: ήταν άριστοι γνώστες της ελληνορωμαϊκής φιλοσοφίας και σκέψης. Ωστόσο, όπως έχει αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, κατέληξαν σε διαφορετικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις, γεγονός που επίδρασε σημαντικά στην πνευματική εξέλιξη τόσο της λατινικής δύσης όσο και της ελληνικής ανατολής.

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζεται το ερμηνευτικό υπόμνημα που συνέταξε ο Ιωάννης Χρυσόστομος για την Α΄ προς Κορινθίους επιστολή του Αποστόλου Παύλου και ειδικότερα τα όσα αναφέρει για το 7^ο κεφάλαιο της εν λόγω επιστολής, που αποτελεί το αντικείμενο αυτής της εργασίας. Η επιλογή του Ιωάννη Χρυσόστομου ανάμεσα σε τόσους άλλους Πατέρες δεν είναι τυχαία. Πέραν της καταλυτικής επίδρασης που άσκησε σε όλη την μετέπειτα Ορθόδοξη Πατερική παράδοση, θα μπορούσε να λεχθεί ότι ήταν εκείνος που περισσότερο από κάθε άλλο περπάτησε στον δρόμο που χάραξε ο Παύλος. Πράγματι, ο Ιωάννης Χρυσόστομος, όπως και ο Παύλος δεν θεολογούσε θεωρητικά ή ακαδημαϊκά, αλλά είχε σαφή προτίμηση προς την άμεση και δια του παραδείγματος διακονία του πληρώματος της Εκκλησίας. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος του έργου του που έχει διασωθεί δεν είναι θεολογικές πραγματείες αλλά η γραπτή αποτύπωση των

εκατοντάδων ομιλιών που εκφώνησε σε διαφορετικές περιστάσεις κατά τη διάρκεια της πολυτάραχης ζωής του. Ο Παύλος κατέχει κεντρική θέση στους ποιμαντικούς λόγους του Ιωάννη Χρυσοστόμου που επιχείρησε να επεξηγήσει και να ερμηνεύσει στίχο προς στίχο κάποιες από τις επιστολές του Αποστόλου των Εθνών.

2.1 Βίος και Έργο του Αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου

Ο Ιωάννης, ο επονομαζόμενος Χρυσόστομος εξαιτίας της απaráμιλλης ρητορικής του δεινότητας, γεννήθηκε στην Αντιόχεια περί το 350 μ. Χ. Γόνος εύπορης και προβεβλημένης χριστιανικής οικογένειας της πόλης, έχασε τον πατέρα του σε νεαρή ηλικία και ανατράφηκε από τη μητέρα του, η οποία φρόντισε να του εξασφαλίσει αξιόλογη μόρφωση. Η μαθητεία του κοντά στον ειδωλολάτρη ρητοροδιδάσκαλο Λιβάνιο τον κατέστησε άριστο γνώστη της ελληνορωμαϊκής παιδείας ωστόσο οι πνευματικές του ανησυχίες τον έστρεψαν προς τη θεολογία και τη μοναστική ζωή. Το 382 μ. Χ. χειροτονήθηκε διάκονος και λίγα χρόνια αργότερα, πρεσβύτερος. Από αυτή τη θέση διακρίθηκε για τον ποιμαντικό του ζήλο, την αγάπη και την έγνοια του για τους φτωχούς και τους περιθωριοποιημένους της πόλης και κυρίως για τις περίφημες ρητορικές του ικανότητες που ξεδίπλωσε μέσα από τους λόγους του. Η φήμη του Ιωάννη σύντομα ξεπέρασε τα όρια της Αντιόχειας και το 398 μ. Χ. κλήθηκε στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας για να αναλάβει την θέση του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Ωστόσο, η κριτική που ασκούσε ο φλογερός ιεράρχης στον επιδεικτικό πλούτο και τις ηθικές εκτροπές της άρχουσας τάξης της Κωνσταντινούπολης τον έφεραν σε σύγκρουση με την πολιτική εξουσία. Σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη αυτή έπαιξε η δυναμική και φιλόδοξη Ευδοξία, σύζυγος του αυτοκράτορα Αρκάδιου. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του Ιωάννη ήταν μαρτυρικά. Οι μηχανορραφίες της Ευδοξίας και μερικών αξιωματούχων της αυλής οδήγησαν τον άβουλο και αδύναμο Αρκάδιο στην απόφαση να εξορίσει τον Ιωάννη. Στην συνωμοσία ενεπλάκη και ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Θεόφιλος με τις ενέργειες του οποίου μια σύνοδος επισκόπων που συνήλθε το 403 μ. Χ. καθαίρεσε τον Ιωάννη, προσάπτοντας του διάφορες ψευδείς και αβάσιμες κατηγορίες. Ο Αρκάδιος για να κατευνάσει τη λαϊκή οργή που προκάλεσε η είδηση της εξορίας του Ιωάννη, τον ανακάλεσε στην Κωνσταντινούπολη για να τον εξορίσει πάλι λίγο αργότερα, αυτή τη φορά στον Πόντο. Η ήδη κλονισμένη υγεία του δεν άντεξε τις κακουχίες μιας ακόμη υποχρεωτικής μετακίνησης και ο Ιωάννης Χρυσόστομος κοιμήθηκε στα Κόμανα του Πόντου το 407 μ. Χ. (*Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 9^{ος} 2013*).

Από τη δωδεκαετή του δράση ως Πρεσβυτέρου στην Αντιόχεια προέρχεται το μεγαλύτερο μέρος των ομιλιών του, οι οποίες καλύπτουν ευρεία θεματολογία. Ωστόσο, η εξήγηση και η ερμηνεία των Ιερών Κειμένων της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης, κατέχουν κεντρική θέση στους λόγους του Ιωάννη. Το στοιχείο που κατεξοχήν τον ανέδειξε ως σπουδαίο ομιλητή ήταν η ικανότητά του να εισδύει στο νοηματικό βάθος των κειμένων και να το αποδίδει με παραστατικότητα και ευκρίνεια. Στην πραγματικότητα, οι λόγοι του καταγράφονταν από το ακροατήριο του και κυκλοφορούσαν ως ποιμαντικά κείμενα, πιθανότητα και στην ίδια την Κωνσταντινούπολη, όπου ο Ιωάννης ήταν δημοφιλής και αγαπητός πριν ακόμα ανέλθει στον πατριαρχικό θρόνο το 398 μ. Χ. (*Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 9^{ος} 2013*).

2.2 Αντιόχεια

Η Αντιόχεια επί του Ορόντη, η παλαιά πρωτεύουσα του ελληνιστικού βασιλείου των Σελευκιδών, γνώρισε ιδιαίτερη ακμή κατά τη ρωμαϊκή περίοδο ως μια από τις πολυπληθέστερες και σημαντικότερες πόλεις της οικουμενικής αυτοκρατορίας. Η προνομιακή γεωγραφική της θέση πάνω στη σύζευξη των μεγάλων εμπορικών αξόνων που ένωναν, ο πρώτος, τη Μικρά Ασία με την Αίγυπτο μέσω της συροπαλαιστινιακής ακτής και ο δεύτερος την Μεσόγειο με την Μεσοποταμία και το Ιράν, κατέστησε την Αντιόχεια σπουδαίο εμπορικό κέντρο και της προσέδωσε τον κοσμοπολίτικο χαρακτήρα της (Walbank, 1999). Παρόλο που η ελληνική γλώσσα και παιδεία ήταν κυρίαρχες, η πόλη ήταν, με σημερινούς όρους, πολυπολιτισμική και πολυφυλετική καθώς ο πληθυσμός της ήταν ένα μωσαϊκό εθνοτήτων και γλωσσών: εκτός από τους Έλληνες, την κατοικούσαν επίσης εβραίοι, Σύροι, Άραβες και Πάρθοι μεταξύ άλλων (Walbank, 1999).

Η πόλη έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο στη διάδοση του Ευαγγελίου στην ελληνόφωνη ανατολή και ήταν η έδρα της πρώτης χριστιανικής εκκλησίας έξω από τα όρια της Παλαιστίνης. Από εδώ ξεκίνησε ο Απόστολος Παύλος για να κηρύξει το Ευαγγέλιο στα έθνη και ανάμεσα στις τόσες πόλεις που επισκέφθηκε, κατέχει εξέχουσα θέση. Θα έλεγε κανείς ότι η Αντιόχεια αποτελεί τον σύνδεσμο του Ιωάννη Χρυσοστόμου με τον Απόστολο των Εθνών και γεφυρώνει τους τρεις και πλέον αιώνες που τους χωρίζουν.

Στα χρόνια του Ιωάννη Χρυσοστόμου ήταν η δεύτερη σε πληθυσμό πόλη του ανατολικού τμήματος της αυτοκρατορίας μετά την Αλεξάνδρεια, ενώ ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού της παρέμενε προσκολλημένο στην ειδωλολατρία (Χριστοφιλοπούλου, 2001, σελ. 233). Αξίζει να σημειωθεί ότι λόγοι του Ιωάννη προς τους Αντιοχείς, πέρα από τη θεολογική

και ποιμαντική τους αξία αποτελούν μια πολύτιμη πηγή για την ιστορία της πόλης και γενικότερα, της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας κατά το β' μισό του 4ου αιώνα μ. Χ.

2.3 Το Ερμηνευτικό Υπόμνημα του Ιωάννη Χρυσόστομου στο 7ο Κεφάλαιο της Α' Προς Κορινθίους Επιστολή

Ο Ιωάννης Χρυσόστομος εκφώνησε, όταν ήταν Πρεσβύτερος στην Αντιόχεια, μια σειρά λόγων αφιερωμένων στην ερμηνεία της Α' Κορ. Η ΙΘ' ομιλία αφορούσε το 7^ο κεφάλαιο της εν λόγω επιστολής που αποτελεί το αντικείμενο αυτής της εργασίας. Ο Ιωάννης ακολουθεί την κατά στίχον ανάλυση και ερμηνεία του κειμένου, δηλαδή τη μέθοδο του υπομνηματισμού και δεν περιορίζεται στη θεολογική ερμηνεία των λόγων του Αποστόλου Παύλου, αλλά όπου το κρίνει σκόπιμο παραθέτει και τις δικές του απόψεις. Ο στόχος του, όπως διαφαίνεται μέσα από την ανάγνωση των λόγων του, είναι, πρωτίστως, ποιμαντικός: επιδιώκει συνειδητά τη σύνδεση των νοημάτων των Ιερών Κειμένων με το παρόν των ακροατών του ώστε οι τελευταίοι να ωφεληθούν πνευματικά. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συνοπτικά τα κυριότερα ζητήματα που αναδεικνύει ο Ιωάννης Χρυσόστομος ερμηνεύοντας το 7^ο κεφάλαιο της Α' Κορ.

2.3.1 Το «*υπερέχον*» της Παρθενίας και το «*Άσφαλές*» του Γάμου

Αναφερόμενος στον εισαγωγικό στίχο του 7^{ου} Κεφαλαίου «Περὶ δὲ ὧν ἐγράψατε, καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἄπτεσθαι» (Α' Κορ. 7,1) ο Ιωάννης θεωρεί ανεπιφύλακτα ότι η αναφορά του Παύλου στην αποχή από τις ερωτικές σχέσεις είναι συγκυριακή και εκφράζει απόψεις, όχι του ιδίου, αλλά των Κορινθίων καθώς «Ἐγραψαν γὰρ αὐτῶ εἰ δεῖ ἀπέχεσθαι γυναικὸς ἢ μή» (Ομιλία ΙΘ'). Κατά την άποψη του, ο Παύλος, αναφέρεται μεν στην παρθενία σε συνέχεια των (Ομιλία ΙΘ') όσων του είχαν γράψει οι Κορίνθιοι, ωστόσο ο λόγος του δεν επικεντρώνεται στην παρθενία αλλά στον γάμο. Ερμηνεύοντας ο Ιωάννης τα γραφόμενα του Παύλου, αναγνωρίζει μεν το «*υπερέχον*» στοιχείο του παρθενικού βίου, ωστόσο δεν υποτιμά το «*άσφαλές*» που προσφέρει ο γάμος μέσα στα δεδομένα της ανθρώπινης αδυναμίας. Στο ζήτημα αυτό θα επανέλθει λίγο αργότερα αναφερόμενος στον 7^ο στίχο του κεφαλαίου «θέλω γὰρ πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτὸν· ἀλλ' ἕκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει ἐκ Θεοῦ, ὃς μὲν οὕτως, ὃς δὲ οὕτως» (Α' Κορ. 7,7). Ο Ιωάννης στέκεται ιδιαίτερα στην αναφορά του Παύλου στην παρθενική ζωή και τον γάμο ως χαρίσματα που παραχωρεί ο Θεός στον κάθε άνθρωπο. Εφόσον όμως πρόκειται για χαρίσματα εκ Θεού, ο άνθρωπος θα πρέπει, κατά τον Ιωάννη, να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός στην επιλογή του δρόμου που θα ακολουθήσει. Γενικά, θα παρατηρούσε κανείς ότι για τον Ιωάννη

Χρυσόστομο η σωτηρία του πιστού είναι κατορθωτή τόσο μέσω της παρθενίας όσο και μέσω του γάμου, φτάνει ο καθένας να πορευτεί στην οδό που διάλεξε με σωφροσύνη (Ομιλία ΙΘ΄).

Επιπλέον, ο Ιωάννης, δεν παραλείπει να αναδείξει τον ρόλο των εσχατολογικών προσδοκιών στη διαμόρφωση των απόψεων του Αποστόλου Παύλου. Ο ίδιος ο Κύριος είχε μιλήσει για την εγγύτητα του επερχόμενου τέλους και κατά τα πρώτα χρόνια της διάδοσης του Ευαγγελίου ήταν έντονη η πεποίθηση ανάμεσα στους πιστούς ότι «ὁ καιρὸς συνεσταλμένος τὸ λοιπὸν ἐστίν» (Α΄ Κορ. 7,29). Υπό το πρίσμα των εσχατολογικών προσδοκιών, οι θλίψεις και οι απαιτήσεις του έγγαμου βίου θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως μη αναγκαίοι περισπασμοί μπροστά στην επιτακτική ανάγκη της πνευματικής προετοιμασίας του πιστού για την επικείμενη -όπως θεωρούσαν επί των ημερών του Παύλου- έλευση της Βασιλείας του Θεού (Ιωαννίδης, 1998, σελ. 93-106).

2.3.2 «Γάμος Γὰρ ἐστὶν καὶ Μίξις Σωμάτων»

Ο Ιωάννης Χρυσόστομος στέκεται ιδιαίτερα στην αξία του γάμου ως αντίδοτο στην πορνεία και τη μοιχεία καθώς όπως γράφει ο Απόστολος Παύλος «διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἔχεται, καὶ ἕκαστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἔχεται» (Α΄ Κορ. 7,2). Ωστόσο, σε καμία περίπτωση η θέση αυτή του Παύλου δεν υποβιβάζει τον γάμο σε κάποιας μορφής νόμιμη πορνεία. Αντίθετα, αναδεικνύει, κατά τον Ιωάννη, τη σύνεση και το φιλόανθρωπο πνεύμα του Αποστόλου των Εθνών που δεν υποτιμά τη δύναμη της φυσικής ερωτικής έλξης και απέναντι στις ασκητικές και εγκρατευτικές τάσεις των Κορινθίων δηλώνει απερίφραστα ότι «κρεῖσσον ἐστὶ γαμῆσαι ἢ πυροῦσθαι» (Α΄ Κορ. 7,9). Ο Ιωάννης Χρυσόστομος αναφερόμενος στο θέμα των συζυγικών σχέσεων, δηλώνει σε κάποιο άλλο λόγο του ότι «γάμος γὰρ ἐστὶν καὶ μίξις σωμάτων» (Ομιλία ΙΓ΄). Απέναντι στις δυαρχικές φιλοσοφικές αντιλήψεις, τις ιδιαίτερα διαδεδομένες στον ελληνορωμαϊκό κόσμο, σύμφωνα με τις οποίες το σώμα, ως υποκείμενο στη φθορά είναι κατώτερο της ψυχής και κατ' επέκταση η σαρκική επιθυμία είναι εφάμαρτη από τη φύση της, ο Ιωάννης αντιτάσσει τη θέση του Παύλου ότι το σώμα δεν είναι φυλακή της ψυχής αλλά ναός του Αγίου Πνεύματος. Η ερωτική επιθυμία είναι φυσική λειτουργία του ανθρώπου και εφόσον «ὁ Θεὸς οὐδὲν ἀκάθαρτον ἐποίησεν» (Ομιλία ΙΓ΄) η εκπλήρωση της στα πλαίσια της συζυγίας είναι, κατά τον Ιωάννη, ευλογημένη και ξένη προς την αμαρτία και την φθορά. Ερμηνεύοντας τον Απόστολο Παύλο τονίζει την σημασία της απρόσκοπτης ερωτικής συνεύρεσης των συζύγων ως στοιχείο ενότητας του ζεύγους και στέκεται ιδιαίτερα στην προτροπή του Αποστόλου προς τους Κορινθίους να μην απέχουν από τις συζυγικές σχέσεις εκτός για σκοπούς νηστείας και προσευχής. Ακόμα και σε αυτή την περίπτωση, ωστόσο, η απόφαση θα πρέπει να είναι

συναινετική και η αποχή βραχύχρονη. Κατά τον Ιωάννη, η μονομερής αποχή από τις συζυγικές σχέσεις είναι δυνατό να προκαλέσει μεγάλα προβλήματα, μέχρι και τη διάλυση του γάμου. Τονίζει μάλιστα πως η ασυλλόγιστη εγκράτεια εντός της συζυγίας όχι μόνο δεν είναι γνώρισμα ενάρετου βίου αντιθέτως, εκείνος που την εφαρμόζει καθίσταται ηθικός αυτουργός και υπαίτιος των πειρασμών και των πτώσεων που πιθανώς να αντιμετωπίσει το άλλο μέλος της συζυγίας (Ομιλία ΙΘ').

2.3.3 Ενότητα και Ισοτιμία

Ερμηνεύοντας ο Ιωάννης τα γραφόμενα του Παύλου «ή γυνή τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ὁ ἀνὴρ· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ἡ γυνή» (Α' Κορ. 7,4). Στέκεται ιδιαίτερα στη σημασία της ενότητας στα πλαίσια του γάμου. Κατά τον Παύλο, η ενότητα του ανδρoγόνου δεν είναι μόνο πνευματική αλλά και σωματική, εφόσον το σώμα του καθενός από τους συζύγους ανήκει - και- στον άλλο, ενώ ο Ιωάννης προχωρά ένα βήμα παραπέρα, λέγοντας ότι ενότητα δεν μπορεί να υπάρξει εάν οι σύζυγοι δε διαχειρίζονται από κοινού τα του οίκου τους: «Εἰ γὰρ σῶμα σῶμα ἔχειν ἴδιον οὐ χρῆ, πολλῶ μᾶλλον χρήματα» (Ομιλία ΙΘ'). Φαίνεται, πως και στην Αντιόχεια του 4^{ου} αιώνα ήταν διαδεδομένη η αντίληψη ανάμεσα στα ζευγάρια, ότι ο καθένας δικαιούται να διαχειρίζεται αυτόνομα τα χρήματά του και να τα διαθέτει όπως θέλει, ένα φαινόμενο που στις μέρες μας είναι βέβαια ο κανόνας και όχι η εξαίρεση. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι παρά τις πατριαρχικές δομές της εποχής του που επέβαλλαν την κοινωνική και οικονομική πρωτοκαθεδρία του άνδρα, ο Ιωάννης απευθύνει την προτροπή για κοινή διαχείριση των οικονομικών της οικογένειας και στα δυο μέλη της συζυγίας. Θα παρατηρούσε κανείς ότι, βασιζόμενος στις θέσεις του Αποστόλου Παύλου, καταδικάζει κάθε ατομιστική συμπεριφορά που μπορεί να διαρρήξει την αγάπη και την ενότητα του ζεύγους, είτε πρόκειται για τη μονομερή αποχή από τις συζυγικές σχέσεις είτε για την αυτόνομη διαχείριση των χρημάτων. Είναι, ίσως περιττό να σημειωθεί πόσο επίκαιρες παραμένουν οι απόψεις του και στη σημερινή μεταμοντέρνα εποχή.

Η ενότητα του ζεύγους είναι, κατά τον Ιωάννη, άρρηκτα συνδεδεμένη με την ισοτιμία και ερμηνεύοντας τα λόγια του Παύλου, καταλήγει στο, τολμηρό για την εποχή του, συμπέρασμα: “Πολλή ἡ ἰσοτιμία καὶ οὐδεμία πλεονεξία” (Ομιλία ΙΘ'). Πράγματι, όταν νουθετεί τους Κορίνθιους να μην απέχουν μονομερώς από τις συζυγικές σχέσεις, όταν λέει πως ο καθένας επιλέγει ελεύθερα την παρθενία ή τον γάμο ανάλογα με το χάρισμά του, όταν δηλώνει πως το σώμα του κάθε συζύγου ανήκει - και- στον άλλο, ο Απόστολος Παύλος απευθύνεται εξίσου και στον άνδρα και στη γυναίκα. Μάλιστα, ο Ιωάννης προτρέπει, όπως

έχει ήδη αναφερθεί, τους συζύγους να διαχειρίζονται από κοινού τα οικονομικά τους. Ωστόσο, ο Ιωάννης δεν αναφέρεται σε ισοτιμία νομικής φύσεως που βασίζεται σε κάποιου είδους άτυπη ή θεσμοθετημένη συμφωνία των συζύγων η οποία να καθορίζει και να οριοθετεί τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους - όπως, για παράδειγμα, το σύγχρονο «σύμφωνο συμβίωσης» - αλλά στη θαυμαστή ενότητα και ισοτιμία που δημιουργεί η θυσιαστική και άνευ όρων αγάπη αμοιτέρων. Με αυτό τον τρόπο, η γυναίκα μπορεί να είναι ταυτόχρονα «δούλη» και «δέσποινα» του συζύγου της (Ομιλία ΙΘ').

2.3.4 Οι Σκοποί του Γάμου

Από την ανάγνωση και ανάλυση των εισαγωγικών στίχων του 7^{ου} κεφαλαίου της Α' Κορ. αλλά και το ερμηνευτικό υπόμνημα του Ιωάννη, προκύπτουν κάποια συμπεράσματα για τους σκοπούς του γάμου. Παρά το γεγονός ότι θα περίμενε κανείς κάποια ειδική μνεία στην τεκνογονία ως τον πρώτιστο σκοπό της συζυγίας, τόσο ο Απόστολος Παύλος όσο και ο Ιωάννης Χρυσόστομος δεν την αναφέρουν. Όπως έχει ήδη σημειωθεί, ο Παύλος αναδεικνύει ως πρωταρχικό σκοπό του γάμου την παραμυθία των συζύγων μέσα από την εκπλήρωση της φυσικής ερωτικής ορμής και την αποφυγή της πορνείας. Στην παραμυθία και την ουσιαστική στήριξη που προσφέρει η συζυγία μπροστά στις δυσκολίες και τις θλίψεις του βίου αναφέρεται και ο Ιωάννης. Κατά τον ίδιο, πρωταρχικός σκοπός του γάμου είναι η σωφροσύνη, με άλλα λόγια η προσωπική πνευματική τελείωση του καθενός από τους συζύγους και των δυο μαζί, η τεκνογονία έπεται. Η απόκτηση παιδιών είναι μεν ευκαία αλλά είναι αποτέλεσμα και όχι προϋπόθεση του γάμου. Είναι αξιοσημείωτη η απόσταση που χωρίζει τις απόψεις του Ιωάννη Χρυσόστομου, τόσο από την ευρέως διαδεδομένη στον ελληνορωμαϊκό κόσμο αντίληψη ότι αποκλειστικός σκοπός του γάμου ήταν η απόκτηση απογόνων, κατά προτίμηση αρρένων ώστε να διαιωιστεί το όνομα της οικογένειας, όσο και από τις εβραϊκές νομικές αντιλήψεις που υποβίβαζαν την χωρίς τεκνογονία συζυγία (Ιωαννίδης, 1998, σελ. 29-37.)

Συμπεράσματα

Ο Ιωάννης Χρυσόστομος άσκησε καταλυτική επίδραση στη διαμόρφωση της ανατολικής ορθόδοξης πατερικής παράδοσης. Οι θέσεις του για τον γάμο, όπως διαφαίνονται μέσα από το ερμηνευτικό υπόμνημα στην Α' προς Κορινθίους επιστολή του Αποστόλου, διαπνέονται από φιλανθρωπία και σύνεση. Ερμηνεύοντας τις απόψεις του Αποστόλου των Εθνών, εκθέτει όπου το κρίνει απαραίτητο και τις δικές του, πρωτίστως για να συνδέσει το παρελθόν με το παρόν των ακροατών του ώστε να ωφεληθούν πνευματικά. Οι θέσεις του για τον γάμο

είναι τολμηρές για την εποχή τους και παραμένουν επίκαιρες. Η αποσύνδεση του γάμου από τον αποκλειστικό σκοπό της τεκνογονίας, η αντιμετώπιση της ερωτικής επιθυμίας ως φυσικής λειτουργίας του ανθρώπου και βασικού συνεκτικού δεσμού του ζεύγους, η ανάδειξη της αμοιβαιότητας και της ισοτιμίας των συζύγων αποτελούν και σήμερα βασικά ζητούμενα τόσο για τα ίδια τα ζευγάρια όσο και για όσους ασκούν την ποιμαντική διακονία. Σε μια περίοδο που γίνεται όλο και πιο επιτακτική η ανάγκη για μια ολοκληρωμένη ορθόδοξη θεολογία του γάμου, ο Ιωάννης Χρυσόστομος αποτελεί σημείο αναφοράς σε αυτή την προσπάθεια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ & Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΔΙΑΚΟΝΙΑΣ

Εισαγωγή

Η σύγχρονη εποχή χαρακτηρίζεται, κυρίως, από τις ραγδαίες τεχνολογικές αλλαγές που έχουν συντελεστεί από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα και έχουν επηρεάσει, άμεσα ή έμμεσα, όλες τις πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας (π.χ. παγκοσμιοποίηση). Η ταχύτατη πρόοδος της πληροφορικής έχει μεταβάλει όλα, σχεδόν, τα πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας σε τέτοιο βαθμό που πολλοί παρατηρητές έχουν ορίσει την ιστορική περίοδο που διανύουμε ως «εποχή της πληροφορίας». Οι τεχνολογικές και οικονομικές συνέπειες των αλλαγών που συντελούνται είναι ήδη ορατές και σε μεγάλο βαθμό μετρήσιμες. Ωστόσο, οι μεταβολές στις αντιλήψεις, τις νοοτροπίες, τις ανθρώπινες σχέσεις όπως επίσης και στον ψυχολογικό και συναισθηματικό κόσμο των ατόμων και των κοινωνιών δεν έχουν γίνει ακόμη πλήρως αντιληπτές και κατανοητές. Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζονται συνοπτικά οι προκλήσεις αλλά και οι προοπτικές του γάμου στη σύγχρονη «μεταμοντέρνα» κοινωνική πραγματικότητα, υπό το πρίσμα της ορθόδοξης ποιμαντικής διακονίας της συζυγίας.

3.1 Η Σύγχρονη Πραγματικότητα

Ο 20^{ος} αιώνας, και συγκεκριμένα η μεταπολεμική περίοδος (μετά το 1945), επέφερε σαρωτικές αλλαγές στις δυτικές κοινωνίες και μετέβαλε τις αντιλήψεις των ανθρώπων σε ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών ζητημάτων μεταξύ των οποίων και τον γάμο (Hobsbawm, 2004, σελ. 368-440). Οι σημαντικότερες εξελίξεις που σημειώθηκαν από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα και εξής και έχουν επηρεάσει άμεσα ή έμμεσα τον γάμο είναι οι εξής:

1. Η αποδόμηση των πατριαρχικών κοινωνικών δομών.

Εν μέρει, ως αποτέλεσμα των ιδιαίτερων συνθηκών που δημιούργησαν οι δυο παγκόσμιες συρράξεις αλλά και χάρη στις δυναμικές διεκδικήσεις του φεμινιστικού κινήματος, οι πατριαρχικές αντιλήψεις γνώρισαν ταχύτατη υποχώρηση στις δυτικές

κοινωνίες, φαινόμενο που επιταχύνθηκε κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες (Hobsbawm, 2004, σελ. 368-440). Η σταδιακή ένταξη και ενσωμάτωση των γυναικών στην αμειβόμενη εργασία και η συνακόλουθη απαλλαγή τους από τον πατροπαράδοτο ρόλο της οικοκυράς, έπαιξε, αναμφίβολα, καθοριστικό ρόλο στη χειραφέτηση τους από την οικονομική επιβολή του άνδρα (πατέρα ή συζύγου). Ταυτόχρονα, με την εξέλιξη αυτή, οι γυναίκες απέκτησαν όλο και μεγαλύτερη πρόσβαση στην ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση, με αποτέλεσμα να ανταγωνίζονται με αυξανόμενη επιτυχία τους άνδρες στη διεκδίκηση θέσεων κύρους και υψηλών απολαβών. Η ισότιμη πρόσβαση των γυναικών στην πολιτική ζωή και τα πολιτειακά αξιώματα, συντελέστηκε με πιο αργούς ρυθμούς – το δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες θεσπίστηκε στην Ελλάδα μόλις το 1955 - και παραμένει ένα επίκαιρο ζήτημα.

2. Κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες παρατηρήθηκε στη Δύση μια γενικευμένη αμφισβήτηση των καθιερωμένων ηθών, ειδικά όσον αφορά τον έρωτα, τον γάμο και τις σχέσεις των δυο φύλων, φαινόμενο που ορισμένοι ιστορικοί και κοινωνιολόγοι έχουν ορίσει ως «σεξουαλική επανάσταση». (Hobsbawm, 2004, σελ. 368-440).

Η εξέλιξη μπορεί να αποδοθεί σε διάφορα αίτια, όπως η κατάρρευση των πατριαρχικών αντιλήψεων, η εξασθένηση του θρησκευτικού αισθήματος στις δυτικές κοινωνίες και οι ταχύτατες τεχνολογικές και οικονομικές αλλαγές. Για παράδειγμα, ο αμερικάνικος κινηματογράφος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διάδοση του πρότυπου της δυναμικής και χειραφετημένης γυναίκας που καθορίζει η ίδια τη μοίρα της και κυρίως, εξουσιάζει το σώμα της. Το κυριότερο γνώρισμα των νέων αντιλήψεων ήταν η απενεχοποίηση των προγαμιαίων σχέσεων, η οποία με τη σειρά της οδήγησε στην ευρεία διάδοση των μεθόδων αντισύλληψης αλλά και στην κατακόρυφη αύξηση των εκτρώσεων. Επιπλέον, η σεξουαλικότητα έπαψε σταδιακά να αποτελεί αντικείμενο ιδιωτικής συζήτησης και μπήκε στη δημόσια σφαίρα (Hobsbawm, 2004, σελ. 368-440). Η προβολή του γυναικείου σώματος υπήρξε ένα από τα βασικά θέματα του κινηματογράφου και αργότερα της τηλεόρασης και του διαδικτύου. Είναι ίσως χρήσιμο να λεχθεί ότι τα όρια ανάμεσα στην απελευθέρωση από τα πατροπαράδοτα ηθικά δεσμά και στην υποδούλωση στην εμπορευματοποίηση της ερωτικής λειτουργίας ήταν και εξακολουθούν να είναι δυσδιάκριτα.

3. Η υποχώρηση του θρησκευτικού αισθήματος στις δυτικές κοινωνίες.

Η ραγδαία πρόοδος των επιστημών, η επιρροή των υλιστικών φιλοσοφικών ρευμάτων (μαρξισμός, νεοφιλελευθερισμός μεταξύ άλλων), η ατομικιστική στάση ζωής που κυριάρχησε ως ιδεώδες στις Η.Π.Α. αλλά και στην Ευρώπη, καθώς και η γενικότερη τάση αμφισβήτησης των πατροπαράδοτων αξιών συνέβαλαν, σε συνδυασμό και με άλλους παράγοντες, στην εξασθένηση του θρησκευτικού αισθήματος, κυρίως στη Δυτική Ευρώπη και στις χώρες του Σοβιετικού μπλοκ (Hobsbawm, 2004, σελ. 714-715). Η εξέλιξη αυτή επηρέασε φυσιολογικά και τον γάμο, καθώς όλο και περισσότερα ζευγάρια είτε επέλεξαν να συμβιώνουν χωρίς να έχουν παντρευτεί στην εκκλησία είτε τελούσαν πολιτικό γάμο για σκοπούς νομικής κατοχύρωσης των ιδίων και των παιδιών τους. Στην Ελλάδα και την Κύπρο οι πολιτικοί γάμοι θεσμοθετήθηκαν με αρκετή καθυστέρηση σε σχέση με την Ευρώπη, ωστόσο έχουν γνωρίσει ευρύτατη διάδοση από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα και έπειτα (Κουφογιάννη, 2011, σελ. 54).

4. Τεχνολογικές και οικονομικές εξελίξεις.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο κινηματογράφος και αργότερα η τηλεόραση έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διάδοση των νέων αντιλήψεων. Η έλευση όμως, του διαδικτύου διεύρυνε κατακόρυφα τις δυνατότητες και το εύρος της επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης μεταξύ των χρηστών, δημιουργώντας στην πραγματικότητα ένα παράλληλο εικονικό κόσμο. Από το 2010 και μετά τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook, Instagram, κ.τ.λ.) έχουν γνωρίσει ευρύτατη διάδοση και έχουν καταστεί ο βασικότερος τρόπος επικοινωνίας. Είναι ίσως περιττό να σημειωθεί ότι πολλά ζευγάρια γνωρίζονται, τουλάχιστον στα αρχικά στάδια της σχέσης, μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης που έχουν καταστεί αναπόσπαστο μέρος της καθημερινότητας του σύγχρονου ανθρώπου. Η διαρκής πρόοδος της μικροηλεκτρονικής έφερε τις τεράστιες δυνατότητες των υπολογιστών και του διαδικτύου στο κινητό τηλέφωνο, ακόμα και στο ψηφιακό ρολόι. Ωστόσο, παρά τον θαυμασμό που αισθάνεται κανείς για τα τεχνολογικά επιτεύγματα και τις, αναμφισβήτητα, τεράστιες δυνατότητες που δημιουργούν, οι ποικίλες επιδράσεις της ψηφιακής εποχής στην ψυχοσύνθεση και τον πνευματικό κόσμο των ανθρώπων παραμένουν, σε μεγάλο βαθμό, άγνωστες. Οι οικονομικές συνθήκες γνώρισαν επίσης, ταχύτατες μεταβολές, εν μέρει υπό την επίδραση των νέων τεχνολογιών. Κατά την περίοδο 1950-1980 ο δυτικός κόσμος βίωσε μια άνευ προηγουμένου οικονομική ευημερία εξαιτίας, κυρίως, της πολιτικής σταθερότητας και των ειρηνικών συνθηκών που επικράτησαν στην Ευρώπη μετά τη θύελλα των δυο

παγκόσμιων συρράξεων. Οι νέες απαιτήσεις της οικονομίας που προσανατολίστηκε πλέον από τη γεωργία στη βιομηχανία και τις υπηρεσίες αλλά και η έλξη που ασκούσε στους νέους – και ακόμη περισσότερο στις νέες (Hobsbawm, 2004)- η φιλελεύθερη και μοντέρνα ζωή των πόλεων, οδήγησε σε μια μαζική έξοδο από την υπαίθρο, φαινόμενο που συνεχίζεται και σήμερα (Hobsbawm, 2004, σελ. 368-440). Η κυριότερη συνέπεια της αστυφιλίας ήταν, πέρα από την αυτονόητη ερήμωση της υπαίθρου, η κατάρρευση ενός μακραίωνου αξιακού συστήματος συνδεδεμένου με τη γη και την κοινοτική ζωή. Ο έμφυτος συντηρητισμός και το κοινοτικό πνεύμα των κατοίκων της υπαίθρου σαρώθηκε από τη μαζική κουλτούρα των πόλεων και τον ατομισμό. Ο μοντερνισμός των πόλεων, ανυψωμένος σε ιδεώδες, δεν άφηνε πολλά περιθώρια επιλογής καθώς θεωρήθηκε ως ο μόνος αποδεκτός τρόπος ζωής. Αντίστροφα, η προσκόλληση στο αξιακό σύστημα της υπαίθρου απορρίφθηκε από το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος του κοινωνικού συνόλου ως απαράδεκτη οπισθοδρόμηση (Hobsbawm, 2004, σελ. 368-440). Όσον αφορά τον γάμο, η αστυφιλία εξάρθρωσε σταδιακά πρακτικές που εφαρμόζονταν για αιώνες στην υπαίθρο, όπως τα συνοικέσια. Περαιτέρω, συνηθισμένη ήταν και σε κάποιες περιοχές της υπαίθρου η συγκατοίκηση ανδρογύνου και γονέων. Η κατάρρευση του επαρχιώτικου συντηρητισμού μέσα στο φιλελεύθερο κλίμα των μεγαλουπόλεων οδήγησε, μεταξύ άλλων, στη σιωπηρή αποδοχή των διαζυγίων, των προγαμιαίων σχέσεων και της εναλλαγής ερωτικών συντρόφων, γεγονός αδιανόητο για τα ήθη της υπαίθρου λίγες δεκαετίες πριν (Hobsbawm, 2004, σελ. 398-415).

Πέρα από τις πιο πάνω γενικές εξελίξεις είναι αναγκαίο να αναφερθούν ορισμένες μεταβολές που αφορούν ειδικότερα τον θεσμό του γάμου και έχουν ως εξής:

1. Διεύρυνση του παραδοσιακού ορισμού του γάμου

Όπως έχει ήδη σημειωθεί, στη μεταπολεμική Ευρώπη γνώρισε ευρύτατη διάδοση ο πολιτικός γάμος, ο οποίος εισάχθηκε στον ελλαδικό χώρο με κάποια χρονική καθυστέρηση. Με την έλευση του 21^{ου} αιώνα αναγνωρίστηκε ως νόμιμη μορφή γάμου και το σύμφωνο συμβίωσης. Επιπλέον, πολλά ζευγάρια επιλέγουν τη συμβίωση χωρίς καμιά μορφή θρησκευτικής ή νομικής κατοχύρωσης της σχέσης τους. Ωστόσο, οι νομικές περιπλοκές που προκύπτουν, ειδικά όταν αποκτηθούν παιδιά, ωθούν τα περισσότερα ζευγάρια να κατοχυρώσουν νομικά τον δεσμό τους. Η ευρεία διάδοση των πρακτικών αυτών συνδέεται, μεταξύ άλλων και με την υποχώρηση του θρησκευτικού αισθήματος στην ολοένα και περισσότερο εκκοσμικευμένη μεταχριστιανική Ευρώπη. Πέραν από τον πολιτικό γάμο και το σύμφωνο συμβίωσης, η διεύρυνση του

παραδοσιακού ορισμού του γάμου, αναφέρεται και στη νομιμοποίηση των σχέσεων μεταξύ ομόφυλων προσώπων, την οποία έχουν ήδη επικυρώσει αρκετά δυτικά κράτη. Μάλιστα, ορισμένα χριστιανικά, προτεσταντικά κυρίως δόγματα, έχουν προχωρήσει στην τέλεση γαμήλιων τελετών για ομόφυλα ζευγάρια (Παπαχριστόπουλος & Σαμαρτζή, 2012).

2. Νέες μορφές γονεϊκότητας

Σε συνάρτηση με τη διεύρυνση του παραδοσιακού ορισμού του γάμου, κατά τις πρόσφατες δεκαετίες επαναπροσδιορίστηκε, ή ορθότερα, διευρύνθηκε και η έννοια της γονεϊκότητας. Η απόκτηση παιδιών εκτός – θρησκευτικού - γάμου, που κάποτε αποτελούσε περιθωριακό φαινόμενο, έχει γνωρίσει ευρεία διάδοση και στον ελλαδικό χώρο, καθώς ολοένα περισσότερα ζευγάρια δεν αισθάνονται την ανάγκη να λάβει η ένωση τους την ευλογία της Εκκλησίας, προτιμώντας είτε τον πολιτικό γάμο και το σύμφωνο συμβίωσης είτε την απλή συμβίωση. Επιπλέον, έχουν αυξηθεί σημαντικά οι μονογονεϊκές οικογένειες, καθώς εκτός από τις περιπτώσεις χηρείας, έχουν πολλαπλασιαστεί τα διαζύγια αλλά και οι περιπτώσεις μονήρους γονέα με εκτός γάμου ή υιοθετημένα παιδιά. Επίσης, έχουν εμφανιστεί και εναλλακτικές μορφές γονεϊκότητας όπως η ανασυστημένη ή ανασυγκροτημένη οικογένεια, που προκύπτει από τον γάμο ή τη συμβίωση διαζευγμένων ατόμων και των παιδιών τους από προηγούμενους γάμους ή σχέσεις, η ανάδοχη οικογένεια και τέλος, η απόκτηση ή υιοθεσία παιδιών από ομόφυλα ζευγάρια (Ανδρουλιδάκης, 2016, σελ. 20-21).

3. Αύξηση της μέσης ηλικίας γάμου

Οι μακροχρόνιες σπουδές, η επιδίωξη επαγγελματικής και οικονομικής αυτάρκειας πριν τον γάμο, η αύξηση του προσδόκιμου ζωής, η ευρεία διάδοση των προγαμιαίων σχέσεων, η ένταξη νέων ιατρικών μεθόδων σύλληψης καθώς και οι νέες αντιλήψεις για τη μητρότητα και η αυξανόμενη τάση αυτονομησης της σεξουαλικής λειτουργίας από τον έρωτα και τον συναισθηματικό κόσμο έχουν – σε συνδυασμό με άλλους, ελάχιστους παράγοντες - επιδράσει στον μέσο ηλικιακό όρο του πρώτου γάμου, που στην Ελλάδα βρίσκεται σήμερα στα 33 περίπου χρόνια για τους άνδρες από τα 29 που ήταν το 1990 και στα 30 χρόνια για τις γυναίκες από τα 25 το 1990 (Ανδρουλιδάκης, 2016, σελ. 29).

4. Η αυξανόμενη επίδραση της επιστήμης της ψυχολογίας (Κουφογιάννη, 2011, σελ. 13)

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, η συμβουλευτική ψυχολογία έχει αποκτήσει καίριο ρόλο στα ζητήματα γάμου και οικογενειακών σχέσεων. Το γεγονός αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για την ορθόδοξη συμβουλευτική διακονία της συζυγίας, καθώς ο πνευματικός δεν είναι πλέον ο μόνος σύμβουλος για τα προβλήματα και τις προκλήσεις του έγγαμου βίου. Παρατηρείται επίσης, ότι τα όρια μεταξύ της ορθόδοξης ποιμαντικής διακονίας και της συμβουλευτικής ψυχολογίας παραμένουν ακαθόριστα.

5. Νέες αντιλήψεις για τους ρόλους των φύλων

Οι καθιερωμένοι ρόλοι της μητέρας - οικοκυράς γυναίκας και του κουβαλητή άνδρα έχουν φθαρεί κατά τις πρόσφατες δεκαετίες λόγω των οικονομικών και τεχνολογικών αλλαγών αλλά και εξαιτίας των νέων αντιλήψεων για τη θέση της γυναίκας, τη μητρότητα και την πατρότητα - όπως και για τον επιμερισμό των υποχρεώσεων και των ευθυνών ανάμεσα στα μέλη της συζυγίας (Φάρος & Κοφίνας, 2015a, σελ. 21). Καθώς η συντριπτική πλειοψηφία των γυναικών εργάζεται και διεκδικεί πλέον με αξιώσεις σταδιοδρομίες κύρους και υψηλών απολαβών, η οικονομική και επαγγελματική πρωτοκαθεδρία του άνδρα έχει υπονομευθεί σε μεγάλο βαθμό. Επιπλέον, η ανατροφή των παιδιών και η οικιακή φροντίδα δεν αντιμετωπίζονται ως αποκλειστικές - ή σχεδόν αποκλειστικές- ευθύνες της συζύγου όπως συνέβαινε μερικές δεκαετίες πριν, αλλά πλέον επιμερίζονται και στον σύζυγο (Φάρος & Κοφίνας, 2015a, σελ. 19-97).

3.2 Προκλήσεις, Δυσκολίες και Προοπτικές: Ο Ρόλος της Ποιμαντικής Διακονίας

Η σύγχρονη πραγματικότητα χαρακτηρίζεται από ρευστότητα και πολυπλοκότητα. Συνεπώς, η κριτική προσέγγιση των προκλήσεων και των προοπτικών του γάμου δεν πρέπει να είναι μονοδιάστατη και αφοριστική αλλά πρέπει να λαμβάνει σοβαρά υπόψη τις ιδιαίτερες συνθήκες της εποχής μας. Παρόλο που τα στατιστικά στοιχεία αποτυπώνουν ξεκάθαρα τη διαρκώς οξυνόμενη κρίση που αντιμετωπίζει ο θεσμός του γάμου σε όλα τα επίπεδα, από το ομολογουμένως ανησυχητικά υψηλό ποσοστό διαζυγίων μέχρι την κατακόρυφη αύξηση των περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας, θα πρέπει κανείς να έχει υπόψη και τις θετικές εξελίξεις αλλά και τις προοπτικές που διανοίγονται. Ιδιαίτερα, η ορθόδοξη ποιμαντική και συμβουλευτική διακονία οφείλει, πρωτίστως, να απομακρύνει τα ζευγάρια αλλά και τους εν δυνάμει συζύγους από την αδιέξοδη προκατάληψη και την επιζήμια αρνητική τοποθέτηση απέναντι στη σύγχρονη πραγματικότητα του γάμου που

οδηγεί, πολύ συχνά, στην απαισιοδοξία και όχι σπάνια, στην απελπισία (Φάρος & Κοφίνας, 2015b, σελ. 123-127).

Η δυνατότητα ελεύθερης επιλογής συζύγου αποτελεί μια από τις ελπιδοφόρες εξελίξεις σε σχέση με το όχι πολύ μακρινό παρελθόν (Κουφογιάννη, 2011, σελ. 103-123). Όπως έχει ήδη σημειωθεί στα προηγούμενα κεφάλαια, οι γάμοι σκοπιμότητας αποτέλεσαν για αιώνες τον κανόνα, τουλάχιστον όσον αφορά τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Επιπλέον, μέσα στα αυστηρά πλαίσια των πατριαρχικών κοινωνικών δομών, η ελεύθερη επιλογή συζύγου, υπήρξε, ειδικά για τις γυναίκες, δύσκολο έως αδύνατο εγχείρημα. Το συνοικέσιο, που ήταν ο συντριπτικά κυρίαρχος τρόπος γνωριμίας στον ελληνικό χώρο μέχρι τα μέσα του περασμένου αιώνα, άφηνε μεν σε ορισμένες περιπτώσεις, κάποια ελευθερία επιλογής στα νεαρά κορίτσια, ωστόσο η βαρύνουσα γνώμη άνηκε στους γονείς, κυρίως στον πατέρα και ενίοτε και στην ευρύτερη οικογένεια, δηλαδή το σόι. Επίσης, παρά το γεγονός ότι ο αρραβώνας έδινε κάποια ευχέρεια στους μέλλοντες συζύγους να γνωριστούν, ο κοινωνικός στιγματισμός που επέσυρε για τη γυναίκα η διάλυσή του, αναιρούσε στην πράξη την όποια ουσιαστική δυνατότητα επιλογής. Σε αυτό το σημείο παρουσιάζεται σήμερα σαφής διαφοροποίηση: οι σημερινοί νέοι επιλέγουν τον ή τη σύντροφό τους χωρίς κοινωνική ή οικογενειακή πίεση και έχουν τη δυνατότητα να γνωριστούν ουσιαστικά πριν προχωρήσουν στον γάμο. Εάν η δυνατότητα αυτή αξιοποιηθεί με σύνεση και προσοχή, μπορεί να αποτελέσει πράγματι την αφετηρία ενός επιτυχημένου γάμου (Κουφογιάννη, 2011, σελ. 103-123).

Ωστόσο, η ελευθερία επιλογής είναι ταυτόχρονα ευκαιρία και πρόκληση, καθώς – για να αξιοποιηθεί σωστά - προϋποθέτει πνευματική ωριμότητα και ορθή κρίση. Όπως και για άλλες σημαντικές αποφάσεις της ζωής, η επιλογή συζύγου θα πρέπει να βασίζεται σε στέρεα κριτήρια και όχι σε επιφανειακές εντυπώσεις. Η τάση ειδωλοποίησης της επαγγελματικής και οικονομικής επιτυχίας που παρατηρείται στις δυτικές κοινωνίες κατά τις τελευταίες δεκαετίες σε συνδυασμό με τη ροπή προς την υποτίμηση της πνευματικής διάστασης του ανθρώπου και την υλιστική προσέγγιση της ζωής, έχουν άμεσο αντίκτυπο στη διαμόρφωση των κριτηρίων βάση των οποίων οι σημερινοί νέοι επιλέγουν τους συζύγους ή τους εν δυνάμει συζύγους τους (Φάρος & Κοφίνας, 2015a, σελ. 413-425). Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης με την εικονική πραγματικότητα και τις εικονικές εντυπώσεις που δημιουργούν, έχουν περιπλέξει ακόμη περισσότερο την κατάσταση. Όσοι ασκούν την ορθόδοξη συμβουλευτική και ποιμαντική διακονία οφείλουν να γνωρίζουν καλά τα δεδομένα μέσα στα οποία κινείται ο σύγχρονος άνθρωπος και να αξιοποιούν τις δυνατότητες που προσφέρει η σύγχρονη τεχνολογία. Ωστόσο, τα μέσα δεν μπορεί να είναι ανώτερα του σκοπού που είναι

η πνευματική οικοδομή των συζύγων και των εν δυνάμει συζύγων ώστε να αντιμετωπίσουν τις σύγχρονες προκλήσεις.

Παρά τις θετικές προοπτικές που διανοίγει η ελευθερία των προσωπικών επιλογών, η σοβαρότερη ίσως πρόκληση που αντιμετωπίζουν οι σημερινοί σύζυγοι είναι η δυσκολία υπέρβασης του ατομισμού (Φάρος & Κοφίνας, 2015b, σελ. 157-164). Πρόκειται, εν μέρει, για απότοκο των σύγχρονων αντιλήψεων, ωστόσο δεν είναι ένα φαινόμενο που εμφανίστηκε στις μέρες μας. Όπως έχει σημειωθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο ο Ιωάννης Χρυσόστομος, ήδη τον 4^ο μ. Χ. αιώνα προειδοποιούσε τους Αντιοχείς για τους κινδύνους που ελλοχεύουν όταν οι σύζυγοι δεν χειρίζονται από κοινού τα ζητήματα του οίκου τους αλλά ο ένας επιλέγει να πορεύεται αυτόνομα από τον άλλο. Στην αδιάσπαστη ενότητα του ανδρογύνου αναφέρθηκε και ο Απόστολος Παύλος απευθυνόμενος στους πρώτους χριστιανούς της Κορίνθου.

Ο ορθολογισμός, ένα από τα πνευματικά τέκνα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού του 18^{ου} αιώνα, ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για τη βαθμιαία επικράτηση των ατομικιστικών και υλιστικών αντιλήψεων στις δυτικές κοινωνίες, φαινόμενο που κορυφώθηκε κατά τον 20^ο αιώνα. Η επιδίωξη της μέγιστης δυνατής ικανοποίησης των ατομικών επιθυμιών και αναγκών υπήρξε η κινητήριος δύναμη του αμερικανικού φιλελευθερισμού και συνεχίζει να θριαμβεύει στην, κατά κύριο λόγο, άθρη Δύση. Απότοκα των αντιλήψεων αυτών είναι, μεταξύ άλλων, η εξιδανίκευση του θεμιτού (εσχάτως και του αθέμιτου) πλουτισμού, η ειδωλοποίηση της επαγγελματικής καταξίωσης, η αυτονόμηση και εμπορευματοποίηση της σεξουαλικής λειτουργίας και η ευρεία διάδοση ενός ατέρμονου πνεύματος ανταγωνισμού μεταξύ των ανθρώπων, ακόμα και εντός των οικογενειών και μεταξύ των ίδιων των συζύγων. Στην πραγματικότητα, δεν θα πρέπει να θεωρούνται αποτυχημένοι μόνο οι γάμοι που έχουν οδηγηθεί στη διάλυση και στο διαζύγιο. Πως θα χαρακτήριζε άραγε κανείς τον γάμο των πολυάριθμων εκείνων σημερινών ζευγαριών που είναι μεν τυπικά ή νομικά μαζί αλλά ακολουθούν παράλληλες πορείες και είναι στην ουσία δύο ανεξάρτητοι και αυτόνομοι άνθρωποι που απλώς συμβιώνουν; (Φάρος & Κοφίνας, 2015b, σελ. 111-123). Ίσως το σημαντικότερο που έχει να προσφέρει η ορθόδοξη ποιμαντική και συμβουλευτική διακονία είναι την προοπτική της βαθιά προσωπικής, αγαπητικής και θυσιαστικής σχέσης των συζύγων που νοηματοδοτεί τον έγγαμο βίο και τους απελευθερώνει από τα δεσμά του ατομισμού.

Ακόμα μια πρόκληση που αντιμετωπίζουν οι σημερινοί σύζυγοι ή εν δυνάμει σύζυγοι είναι η δυσκολία να τοποθετηθούν σωστά απέναντι στην πραγματικότητα του γάμου. Σε μια

εποχή που ο γάμος θεωρείται πρώτα και κύρια συναισθηματικός δεσμός (μια αναμφίβολα θετική εξέλιξη σε σχέση με προηγούμενες εποχές) οι εσωτερικές πτυχές της βίωσης της συζυγίας τίθενται στο επίκεντρο της προσοχής των ζευγαριών αλλά και της συμβουλευτικής ψυχολογίας. Ωστόσο, παρατηρείται το φαινόμενο οι σύζυγοι και οι εν δυνάμει σύζυγοι να ταλαιπωρούνται είτε από υπέρμετρες προσδοκίες είτε από μια απαισιόδοξη και αρνητική στάση απέναντι στο γεγονός του γάμου (Φάρος & Κοφίνας, 2015b, σελ. 85-103). Η διάψευση των προσδοκιών ή από την άλλη η περιχαράκωση σε μια υπερβολικά επιφυλακτική στάση αποτελούν στην πραγματικότητα τις δύο όψεις του ίδιου φαινομένου, δηλαδή των εσφαλμένων αντιλήψεων για την πραγματικότητα του γάμου. Η ορθόδοξη ποιμαντική και συμβουλευτική διακονία έχει να αντιτείνει στις υπερβολές του υπέρμετρου ενθουσιασμού και της αδιέξοδης αρνητικότητας, την ελπιδοφόρα προοπτική της εν Χριστώ βίωσης του γάμου, ως μιας μοναδικής και ανεπανάληπτης ευκαιρίας να υπερβεί ο άνθρωπος τα δεσμά του ατομισμού, να γνωρίσει και να αγαπήσει ουσιαστικά και να βαδίσει, μέσα από τις χαρές και τις θλίψεις της συζυγίας, στην σωτήρια οδό που χάραξε ο Κύριος ευλογώντας στο πρόσωπο των νεονύμφων της Κανά όλα τα ζευγάρια όλων των αιώνων.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Όπως έχει ήδη σημειωθεί, η ορθόδοξη ποιμαντική και συμβουλευτική διακονία δεν είναι ο μόνος ενδιαφερόμενος για τα ζητήματα του γάμου και της οικογένειας. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται και στον ελλαδικό χώρο μια διαρκώς αυξανόμενη επιρροή της συμβουλευτικής ψυχολογίας στα ζητήματα αυτά. Έννοιες όπως τοξικότητα, ενσυναίσθηση, αυτοεκτίμηση, αρνητικότητα έχουν γίνει μέρος του καθημερινού λεξιλογίου των σύγχρονων ανθρώπων, φανερώνοντας την ισχυρή επίδραση που ασκεί η επιστήμη της ψυχολογίας ή – τουλάχιστον - η εκλαϊκευμένη μορφή της στην κοινωνική πραγματικότητα. Παρόλο που επιχειρείται μια προσπάθεια συγκερασμού ή ακόμα και ταύτισης των θέσεων της ορθόδοξης εκκλησίας με τις απόψεις της επιστήμης της ψυχολογίας, το ζήτημα είναι αρκετά πιο περίπλοκο και ένας οξυδερκής παρατηρητής θα διαπίστωνε ότι η πραγματικότητα είναι αρκετά διαφορετική. Σε κάθε περίπτωση, η ποιμαντική και συμβουλευτική διακονία της συζυγίας οφείλει να γνωρίζει καλά και να αξιοποιεί τις απόψεις της συμβουλευτικής ψυχολογίας. Αυτό δεν συνεπάγεται, ωστόσο, την ασυλλόγιστη και επιπόλαιη αποδοχή ή υιοθέτηση θέσεων και απόψεων που δεν συνάδουν με το Ευαγγέλιο και την Πατερική Παράδοση στο όνομα του σεβασμού των επιστημών.

Μπροστά στις πολυσύνθετες προκλήσεις της σύγχρονης πραγματικότητας καθίσταται όλο και πιο επιτακτική η ανάγκη για μια ολοκληρωμένη ορθόδοξη θεολογία του γάμου. Αφενός, θα συμβάλει στην ορθή κατάρτιση όσων ασκούν την ποιμαντική και συμβουλευτική διακονία της συζυγίας. Αφετέρου, είναι καιρός να αποσαφηνιστούν τα θολά σημεία, να διορθωθούν παρερμηνείες και εκτροπές που έχουν δυστυχώς περάσει στη συνείδηση των πιστών σαν θέσεις της Εκκλησίας. Στην προσπάθεια αυτή έχει καθοριστική σημασία η αναδρομή στην Πατερική Παράδοση που αποτελεί το στέρεο και διαχρονικό σημείο αναφοράς για την ορθή ερμηνεία του μηνύματος του Ευαγγελίου σε όλα τα ζητήματα, του γάμου μη εξαιρουμένου. Η αποσαφήνιση της Πατερικής Θεολογίας της συζυγίας θα αποτελέσει ίσως το θεμέλιο για να τοποθετηθεί, επιτέλους, η επίσημη Εκκλησία σε μια σειρά από ζητήματα και προκλήσεις της σύγχρονης πραγματικότητας για τα οποία οι θέσεις της είναι, δυστυχώς, κάθε άλλο παρά ξεκάθαρες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. ΠΗΓΕΣ

Η Καινή Διαθήκη με νεοελληνική δημοτική μετάφραση των έξι καθηγητών (Αγουρίδη, Βασιλειάδη, Γαλάνη, Γαλίτη, Καραβιδόπουλου, Στογιάννου), Αθήνα 2 1989.

B. ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Πατερικά Υπομνήματα

Ιω. Χρυσόστομος PG. 60.13-384.

2. Βιβλιογραφία

Flaceliere. (2007). *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων*. Παπαδήμας.

Garnsey, & Saller. (2006). *Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Οικονομία, κοινωνία και πολιτισμός*.

Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Gehrke. (2009). *Ιστορία του Ελληνιστικού Κόσμου*. ΜΙΕΤ.

Hobsbawm. (2004). *Η εποχή των άκρων: ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*. Θεμέλιο.

Lester L. G. (2021). *A History of the Jews and Judaism in the Second Temple Period. The Jews under the Roman Shadow (4 BCE–150 CE)*. Bloomsbury London.

Mosse. (1991). *Η γυναίκα στην αρχαία Ελλάδα*. Παπαδήμας.

Rostovzeff. (2010). *Ρωμαϊκή Ιστορία* (B Καλφογλου Trans.). Παπαζήσης.

Schuller. (2006). *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*. ΜΙΕΤ.

- Stephanie. (2008). *Η ιστορία του γάμου από την υποταγή στην οικειότητα ή πως η αγάπη νίκησε τον γάμο*. Πολύτροπον.
- Walbank. (1999). Ο Ελληνιστικός κόσμος. *Βάνιας*,
- Αδαμτζιλογλου. (1994). *Η γυναίκα στη Θεολογία του Αγίου Παύλου. Ερμηνευτική ανάλυση του Α' Κορ. 11, 2-16*.
- Ανδρουλιδάκης. (2016). *Ο Κοινωνικός θεσμός της οικογένειας στον 21ο αιώνα: Τάσεις, προκλήσεις και προοπτικές στη μετανεοτερική Ευρώπη και στην Ελλάδα της κρίσης*.
- Δεσπότης. (2018). 1950 έτη από το μαρτύριο του Αποστόλου των εθνών Παύλου. Paper presented at the 191.
- Θέρμος. (2007). *Χρειαζόμαστε την οικογένεια*. Αρμός.
- Ιωαννίδης. (1998). *Γάμος και παρθενία εν Χριστώ. Ιστορικο-φιλολογική και ερμηνευτική ανάλυσις του Α' Κορ. 7*.
- Κουφογιάννη. (2011). *Γάμος και οικογένεια στο σύγχρονο κοινωνικό και επιστημονικό τοπίο. Θεολογική και ψυχολογική θεώρηση*. Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Λουδοβίκος. (2020). *Αναλογικές ταυτότητες*. Εν πλώ.
- Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 9^{ος} (2013). . Στρατηγικές Εκδόσεις Ι. Φλώρος.
- Νιάκαρη. (2022). Τα στοιχεία της ΕΛ.ΑΣ: Αυξήθηκαν τα περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας το 2021 -Καταγράφονται 19 την ημέρα. <https://www.iefimerida.gr/ellada/en-dooikogeneiaki-bia-stoiheia-elas-2021>

Παπαχριστόπουλος, & Σαμαρτζή. (2012). *Οικογένεια και νέες μορφές γονεϊκότητας*.

Πολιτεία.

Πατρόνος. (2007). *Θεολογία και εμπειρία του γάμου : στοιχεία για μια Ορθόδοξη βιβλική*

ανθρωπολογία.

Φάρος, & Κοφίνας. (2015a). *Συζυγία*. Αρμός.

Φάρος, & Κοφίνας. (2015b). *Γάμος*. Αρμός.

Χριστοφιλοπούλου. (2001). *Βυζαντινή Ιστορία*.